

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО
СЕРЕДОВИЩА В ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПРИРОДИ
ОРХУСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЦЕНТР
В ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

**НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ –
НА ЗАХИСТ НАВКОЛИШНЬОГО
СЕРЕДОВИЩА**

**Інформаційний посібник
з екологічних питань для учасників
науково-практичної конференції
та екологічної громадськості і громадян**

Дніпропетровськ
«Гамалія»
2010

УДК 504 (477.63)
ББК 20.18(4Укр – 4Дні)
Г 87

Укладач П.І. Ломакін

Посібник містить інформацію та рекомендації громадським організаціям та громадянам, що небайдужі до екологічного стану навколишнього середовища, небайдужі до умов мешкання свого, своїх дітей, своєї родини та інших мешканців. Україна однією з перших країн Європи підписала свою згоду до прийняття Орхуської Конвенції, положення якої передбачають необхідність доступу громадськості до екологічної інформації, її участі в прийнятті рішень щодо екологічних проектів та іншої діяльності. В цій брошурі розглядаються можливі шляхи вашої участі.

Для громадських організацій та ініціативних груп громадян.

Г 87 Громадську думку – на захист оточуючого середовища.
Укладач Мойсеєнко К.Я. / Під редакцією Ломакіна П. І. –
Д.: Видавничо-творчий центр “Гамалія”, 2010. – 80 с.

ISBN 978-966-467-098-9

Пособие содержит информацию и рекомендации общественным организациям и отдельным гражданам, которые не равнодушны к экологическому состоянию окружающей среды, неравнодушны к условиям существования своего, своих детей, своей семьи и других жителей. Украина одна из первых стран Европы, подписавшая свое согласие о принятии положений Орхусской Конвенции, которые определяют необходимость допуска общественности к экологической информации, ее участия в принятии решений по экологическим проектам и другой деятельности. В этой брошюре рассматриваются возможные пути вашего участия.

***Видано за сприянням Дніпропетровської обласної
державної адміністрації***

ISBN 978-966-467-098-9

© Дніпропетровська обласна
організація Українського
товариства охорони
природи, 2010
© «Гамалія», 2010

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ.....	7
1.1. Глобальні екологічні проблеми	8
1.2. Екологічні проблеми України	15
1.3. Екологічні проблеми м. Дніпропетровська та області	18
1.4. Вплив навколишнього середовища на людину	21
2. СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	23
2.1. Державна система охорони навколишнього середовища	23
2.2. Корпоративна система екологічного управління	27
2.3. Місцева система охорони навколишнього середовища	27
2.4. Громадське екологічне управління.....	34
2.4.1. Форми участі громадськості	36
2.4.2. Функції громадського екологічного управління	40
2.4.3. Роль громадських організацій у формуванні нового ставлення суспільства до природи.....	45
2.5. Твоя участь у зменшенні негативного впливу на навколишнє середовище.....	48
3. ОРХУСЬКА КОНВЕНЦІЯ – ШЛЯХ ДОСТУПУ ГРОМАДСЬКОСТІ ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	53
3.1. Основні принципи доступу громадськості до екологічної інформації	55
3.2. Участь громадськості у вирішенні екологічних проблем.....	64
3.3. Доступ громадськості до правосуддя.....	71
4. НАПРЯМИ РОБОТИ ОРХУСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ В ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	76

ВСТУП

*Екологічні проблеми
вирішуються найбільш ефективно
за участі всіх зацікавлених громадян.
Порядок денний на ХХІ століття*

Нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як критичну. Вона формувалась упродовж тривалого періоду без урахування об'єктивних законів розвитку та відновлення природно-ресурсних комплексів. Як наслідок, у країні була створена структурна деформація народного господарства, коли переважав розвиток ресурсодобувних та переробних галузей промисловості, які екологічно найбільш небезпечні.

Економіка України характеризується високою енерго- та ресурсоемністю, великою питомою вагою крупних підприємств гірничодобувної, металургійної, хімічної, машинобудівної та паливно-енергетичної галузей промисловості. Всі вони переважно споруджувались у 30–70-ті роки минулого століття без врахування екологічних наслідків їх діяльності і вимог охорони навколишнього середовища.

Саме ці та інші чинники призвели до значної деградації земельних ресурсів України, високого рівня забруднення атмосфери промислових міст, підземних та поверхневих вод, накопичення гігантської кількості небезпечних та токсичних відходів виробництва.

Як наслідок тривалої дії цих факторів на початок 90-х років минулого століття значно погіршився стан здоров'я населення, зменшилась народжуваність, збільшилась смертність, що призвело до зменшення приросту населення, кількість якого за цей час зменшилась з 52 до 46,3 мільйона чоловік.

Як вважають більшість фахівців, головним чинником такого становища є катастрофічне погіршення екологічної ситуації в країні взагалі і особливо в промислово розвинутих регіонах. Але не слід вважати, що погіршення екологічної ситуації притаманне тільки Україні. Ні. Значне погіршення стану навколишнього середовища спостерігається в багатьох регіонах Земної кулі, у зв'язку з чим виділяють так звані глобальні екологічні проблеми, притаманні планеті Земля. Тому необхідно відзначити глобальні екологічні проблеми, які притаманні нашій планеті, тобто і Україні, і регіональні, властиві тій чи іншій країні, регіону, області, місту, і навіть якійсь місцевості. Враховуючи ці особливості, ми бажаємо ознайомити вас з основними глобальними, регіональними та місцевими екологічними проблемами, які необхідно вирішувати всім разом.

Кожна людина повинна думати про можливість життя в екологічно нормальних умовах. І незважаючи на те, що це гарантується кожному з нас Конституцією України, повсякденне життя підтверджує необхідність втручання в цю справу кожного з нас. Іноді державні службовці недостатньо знайомі з ситуацією по тому чи іншому питанню, іноді в них немає бажання вирішувати деякі справи.

Мета цієї брошури – ознайомити населення, особливо тих, хто не байдужий до екологічного стану нашого міста, нашої області, навіть свого двору, з основними екологічними проблемами та розповісти, як можна поліпшити існуюче становище. В більшості розвинутих країн вже прийшли до висновку, що населення **повинне** займати активну позицію, виправляти дії чиновників, брати участь у поліпшенні природного середовища. Враховуючи досвід західних країн, у 1998 році в м. Орхуськ (Данія) більшістю країн Європи (її підписали та ратифікували 39 країн Європи, і в тому числі Україна) була прийнята так звана Орхуська конвенція, в якій розглянуті та рекомендовані

до втілення основні положення залучення населення до активної позиції відносно екологічного становища як за місцем свого мешкання, так і на державному рівні.

Дорогі читачі, не будьте байдужими до свого житла (адже в слові «екологія» «еко»-«екос» по-латині означає «дім, житло», а «логія» – наука, вчення, тобто «екологія» – це вчення про наше житло, наш дім, яким є наша Планета), в якому мешкаєте ви, ваша родина, в якому будуть мешкати ваші діти, онуки та їхні діти. Міжнародне суспільство вже прийшло до такої думки і таких дій, тепер наша черга.

1. ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Історія людського суспільства – це історія природокористування, тобто використання природних тіл і явищ (природних ресурсів) на рівні як окремого індивідуума, так і більш-менш великих суспільних груп. Сучасне залучення у використання великих мас речовини, що добувається з надр (вугілля, нафти, газу, мінеральних ресурсів), біологічних ресурсів (лісу, риби, тварин) та інших незмінно супроводжується в глобальних масштабах трансформацією, тобто перетворенням одних хімічних сполук в інші в процесі горіння, переробки, отримання інших матеріалів. У силу закону збереження маси нові сполуки залишаються в межах Планети, але більшість з них не відповідають можливості живих організмів еволюційно пристосуватися до нових речовин, що дає підставу вважати це явище забрудненням середовища. Забруднення призводить до таких змін в навколишньому середовищі, що постає питання про можливість існування в такому середовищі людини та інших живих істот. Такі зміни можуть відбуватися у невеликих масштабах, або можуть загрожувати всьому людству. Тобто можна розрізняти місцеві екологічні проблеми та глобальні, які загрожують існуванню всього живого на планеті Земля.

Незалежно від масштабів вплив людини на природу Землі зводиться до чотирьох головних форм:

- зміна структури земної поверхні (оранка земель, гірничо-добувні процеси, вирубка лісів, осушування боліт, створення штучних водойм і водотоків і т. п.);

- зміна хімії навколишнього середовища, колообігу і балансу речовин (вилучення і переробка корисних копалин, розміщення відходів виробництва та життєдіяльності людини у відвалах, на полігонах, поява в атмосферному повітрі та водних об'єктах нових речовин);

- зміна енергетичного (зокрема, теплового) балансу в межах як окремих міст, регіонів Земної кулі, так і на планетарному рівні;
- зміни у складі рослинних та тваринних живих організмів у результаті знищення одних видів тварин і рослин, створення інших видів (порід), в тому числі генетично модифікованих організмів, переміщення їх на нові місця проживання.

1.1. Глобальні екологічні проблеми

Розглянемо глобальні екологічні проблеми середовища планети Земля, які однаковою мірою стосуються практично як цілих держав і людства в цілому, так і окремих підприємств і навіть індивідуумів. І про які кожна людина повинна пам'ятати в повсякденні. Адже атмосфера у нас одна, Світовий океан також один для всього людства.

Руйнування озонового шару

Озон – це кисень, молекула якого, на відміну від звичайного O_2 , має іншу кількість складових його атомів – їх три, і його формула – O_3 . Десь на висоті 50-70 кілометрів від поверхні Землі звичайний кисень під впливом ультрафіолетового проміння Сонця перетворюється в озон і створює тонкий шар – озоновий шар, який завдяки деяким своїм особливостям поглинає жорстке короткохвильове ультрафіолетове випромінювання. Цей шар постійно створюється і руйнується за рахунок природних процесів, що підтримують його рівновагу. Але, як виявилось, він дуже вразливий.

Вперше у 1985 році було відзначено його розсіювання, тобто зменшення над Антарктидою, і з того часу темпи розсіювання зростали, охопивши значні території. У Північній півкулі, в якій знаходиться і Україна, було зафіксоване зменшення озонового шару на 6-10 %.

Наслідком зменшення потужності озонового шару є:

- несприятливий вплив на здоров'я людини та тварин (знижує імунітет, провокує виникнення раку шкіри і катаракти ока);
- гальмування фотосинтезу рослин, що може відобразитись на продуктивності сільськогосподарських культур, іншої наземної та водної рослинності і мати негативні наслідки в постачанні продовольства для тварин та людини.

Вважають, що зменшення озонового шару викликано виходом в атмосферу легких, досить інертних у звичайних умовах речовин, які називають «фреони», що мали широке застосування в холодильній промисловості, а також у побутових холодильниках, у розпилювачах різних типів, та деяких інших газів техногенного походження.

З метою зменшення викидів в атмосферу цих речовин була укладена міжнародна угода (Монреальський протокол) по виведенню з використання цих речовин. Україна ратифікувала цей протокол у 2005 році, у зв'язку з чим почала застосовувати замість фреонів інші гази (пропан, бутан).

Тому при покупці нової холодильної техніки треба враховувати цей факт і не купувати прилади з фреонами (на жаль, такі ще є). І якщо ви викидаєте стару холодильну техніку, знешкоджувати компресорну частину треба в спеціальних умовах (в ремонтних майстернях це роблять безкоштовно). Цим ви сприяєте якоюсь мірою зменшенню руйнуючого впливу на озоновий шар, який нас захищає.

Глобальне потепління

Глобальне потепління атмосфери Землі, відоме як «парниковий ефект», за думкою більшості дослідників, пов'язане з поступовим нагріванням атмосфери через накопичення в ній конкретних (парникових) газів – в основному

вуглекислого газу, метану, а також деяких озон-руйнівних газів, які затримують тепло поблизу поверхні Землі. Вважають, що в найближчі 40-50 років клімат Землі може потеплішати на 1,5-4,4° С. Це призведе до танення льоду в Арктиці та Антарктиці (льоди Антарктики містять майже 70% всіх прісних вод планети). Наслідками цього будуть:

- зміни кліматичних умов у різних регіонах і, як наслідок, зміна сільськогосподарської продуктивності (для України досить несприятлива);
- затоплення низинних територій поверхні Землі у результаті танення льодового покриву як на Північному, так і Південному полюсах.

України це стосується безпосередньо. Зміниться система сільського господарства, будуть затоплені деякі райони.

У зв'язку з цією проблемою в 1998 році більшістю країн (у тому числі й Україною) був підписаний міжнародний Кіотський протокол, який у грудні 2007 року почав діяти. Суть його полягає в зобов'язанні урядів країн вжити заходи до зменшення викидів в атмосферу парникових газів техногенного походження.

Забруднення атмосфери

Велику небезпеку представляє забруднення нижніх шарів атмосфери викидами промислових підприємств і особливо підприємств паливно-енергетичного комплексу, які у великій кількості використовують вугілля, нафту, мазут і при цьому в повітря викидають тисячами тонн сірки, оксиди сірки, нітроген, важкі метали і до 150 представників інших забруднювачів.

За оцінками ООН, п'ята частина населення Планети дихає повітрям, забрудненим вище безпечних рівнів, що допускаються Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ).

Оксиди сульфуру і нітрогену, що потрапили в атмосферу, окисляються і, сполучаючись з водою, утворюють тумано-подібні краплини сульфатної та нітратної кислот. Потрапляючи в дихальну систему людини та тварин, вони руйнують легені, порушують слизову оболонку рота та носа, потрапляючи із слиною в шлунок, спричиняють появу виразки шлунка. Переносячись вітрами на значні відстані (до 6000–10 000 км), вони згодом випадають разом з дощем, який має кислу реакцію.

Під впливом кислотних опадів відбувається закиснення водойм і ґрунтів, вимивання з ґрунту калію, магнію і кальцію та зменшення врожайності сільськогосподарських культур на 3-8% (іноді до 20–30%), деградація флори і фауни. У закиснених водоймах гине риба і численні види комах. Внаслідок випадання кислотних дощів гинуть ліси, особливо букові та тисові. Загибель лісів зумовлює гірські зсуви та селі. Кислотні опади прискорюють руйнування житлових будинків і архітектурних пам'яток, оздоблених мармуром і вапняком, металевих конструкцій, бетонів. Кислотний сніг завдає ще більшої шкоди, ніж дощ, оскільки він може накопичуватись упродовж тривалого часу, що призводить до значного закиснення ґрунту під час танення снігу.

Проблема забруднення атмосфери не має кордонів. Найбільшими «експортерами» кислотних викидів є США, Англія, Німеччина та інші промислово розвинені країни. Для України проблема забруднення повітря є досить актуальною (Придніпровсько-Донецький регіон, Запорізька і Харківська області).

Згідно з даними Держкомстату України, в 2005 році шкідливі викиди в повітряний басейн країни здійснювали 14,7 тисячі промислових підприємств, викиди яких у розрахунку на квадратний кілометр країни становили 6,8 тонни шкідливих речовин, а на душу населення – 86 кг.

В окремих регіонах надходження шкідливих речовин в атмосферу значно перевищило відповідні середні значення по країні. Зокрема, в Донецькій області обсяги викидів у

розрахунку на квадратний кілометр були більші у 8,8 раза, а на душу населення – у 3,9 раза (тобто 26,52 т і 335,4 кг), Дніпропетровській – відповідно в 3,9 і 2,8 раза (19,04 т і 240,8 кг), Луганській – у 2,6 і 2,2 раза більше.

Крім того, забруднення атмосферного повітря у великих містах призводить до затримки 20-25% сонячного світла, що викликає «світлове голодування» як для рослин і тварин, так і для людей.

Забруднення води

Ріки і моря давно використовуються як зручний засіб для скидання відходів підприємств і комунально-побутового господарства. Наслідки подібного використання водних артерій можна спостерігати всюди (р. Ельба, Дніпро, Волга, Рейн, Темза й ін.), а забруднення живильними речовинами озер і водоймищ у багатьох азіатських і тихоокеанських країнах у 10-15 разів перевищує середній світовий рівень. Особливу загрозу представляє забруднення морів і океанів, розливи нафти в результаті аварій і катастроф, технічне і комунально-побутове сміття й ін. Наприклад, аварія танкера «Екссон Валдез» біля берегів Іспанії спричинила загибель 33 тис. птахів, рибалки прибережних районів залишилися без засобів до існування. При цьому слід враховувати, що 1 тонна нафти може вкрити нафтовою плівкою до 12 км² водної поверхні, зашкоджуючи при цьому фотосинтезу фітопланктону і водних рослин, гублячи зоопланктон, рибу та водних птахів, не кажучи вже про забруднення рекреаційних та заповідних зон.

Втрата біологічної різноманітності

Біологічна різноманітність зумовлена генетичною різноманітністю, це ключовий елемент здатності екосистем адапту-

ватися до змін навколишнього середовища. Чим поширеніший можливий вибір генетичного матеріалу, тим вища ймовірність того, що деякі види рослин і тварин зможуть адаптуватися до знову виникаючих більш суворих умов існування (у т. ч. до підвищення середньої температури, погіршення якості ґрунтів, водних ресурсів, забруднення навколишнього середовища тощо).

У сільськогосподарських культур (які переважно є монокультурами) майже відсутня природна генетична різноманітність, яка необхідна для протистояння змінам навколишнього середовища. Тому вони не здатні конкурувати з дикими рослинами. Багато рослин, що виявляють свою медичну цінність, зникають або настільки забруднюються, особливо важкими металами, що стають токсичними. Зважаючи на вищевикладене, необхідне створення природних парків і заповідників, збереження *генетичного фонду* природи.

Питання ядерної безпеки торкаються сфери економіки і безпеки в усьому світі. В Україні атомні електростанції забезпечують близько 49% усієї вироблюваної електроенергії. Проте Чорнобильська катастрофа сприяла росту усвідомлення небезпеки, пов'язаної з атомною енергією. В деяких країнах відмовились від будівництва атомних електростанцій.

Відходи ядерного виробництва (тільки на території Дніпропетровської, Кіровоградської і Миколаївської областей нагромадилося понад 120 млн. тонн радіоактивних відходів із загальною активністю більше 150 тис. кюрі), відходи відпрацьованого ядерного палива та відробивших свій час ядерних реакторів належать до категорії матеріалів, що важко утилізувати, не завдаючи шкоди навколишньому середовищу.

Крім того, у багатьох містах, а для Дніпропетровська це досить актуально, гірські породи виділяють радон – газ, що накопичується в підвальних і напівпідвальних приміщеннях і може впливати на стан здоров'я місцевих жителів.

Вичерпання природних ресурсів

За останні 50 років людство вичерпало близько 30% усіх не відновлюваних природних ресурсів (органічного палива, мінеральної сировини та ін.), важливою проблемою стала чиста вода, земельні ресурси, біологічна матерія. Існує проблема розподілу запасів води і мінеральної сировини, що сконцентровані в окремих регіонах, в окремих країнах і часто доступні меншості населення (звідси можливість воєнних конфліктів за володіння ресурсами).

Тому природні ресурси треба берегти, добування їх повинна зумовлювати національна промисловість, а не можливість експорту, тому що сировина, якою є природні ресурси, коштує у десятки разів дешевше від готової продукції.

Якість життя

Ну і нарешті якість життя. Це теж глобальна проблема, особливо з точки зору екології. Якість життя людини визначається соціальними, економічними й екологічними факторами. Несприятлива екологічна ситуація, особливо у великих містах і окремих регіонах, забруднені повітря, вода, харчові продукти аж ніяк не сприяють поліпшенню здоров'я населення як уже існуючого, а тим паче майбутнього. Більше 1,5 млрд. людей, тобто фактично кожен четвертий усього населення Землі, голодують. І погіршення екологічної ситуації призводить до зниження якості життя людини.

В Україні приблизно 1/3 території підтоплені, причиною чого є непередумана техногенна діяльність людини. Дуже забруднені водні джерела, повітря промислових регіонів, ґрунти, на яких вирощують продуктову та фуражну продукцію.

Усе це спричиняє зростання міграції людей у пошуках доступу до продуктивних ресурсів і кращих умов життя, що

може привести до напруження у міжнародних і етнічних відносинах.

1.2. Екологічні проблеми України

Нинішня екологічна ситуація в Україні характеризується як кризова. Цьому сприяють структурні деформації господарства, за яких перевага віддавалась сировинно-видобувним галузям промисловості, використання значною мірою енерго- та ресурсомістких технологій без будівництва ефективних очисних споруд. Треба відзначити, що напружена екологічна ситуація в Україні почала створюватись ще за часів Радянського Союзу. Враховуючи, що площа України становила лише 2,66% від загальної площі СРСР, а на її території було сконцентровано майже 35% добувної, важкої та хімічної промисловості держави, тобто тих галузей промисловості, які є найбільшими забруднювачами навколишнього середовища.

Серед головних причин, що призвели до незадовільного стану довкілля, можна назвати такі:

- застарілі технології виробництва з високою енерго- та матеріаломісткістю, що перевищують у два-три рази відповідні показники в розвинених країнах;
- високий рівень концентрації промислових об'єктів у деяких регіонах;
- відсутність ефективних природоохоронних технологій (зворотних систем водозабезпечення, очисних споруд тощо), незадовільний рівень експлуатації існуючих природоохоронних споруд;
- відсутність ефективного правового й економічного механізмів, які сприяли б використанню екологічно безпечних технологічних процесів.

Найбільшими забруднювачами атмосферного повітря є підприємства теплоенергетики, які викидають близько 29% усіх

шкідливих забруднень. Теплова енергетика спричиняє також значне забруднення земель унаслідок накопичення великої кількості таких відходів, як зола, шлаки та пил. Металургійна промисловість разом із суміжними та допоміжними виробництвами є однією з найбільш «забруднювальних» галузей промисловості, її викиди становлять 38% загальної кількості забруднюючих речовин.

Висока концентрація в окремих регіонах хімічних та нафтохімічних підприємств призвела до значного забруднення джерел водопостачання. Хімічні підприємства викидають у відкриті водойми близько 70 млн. м³ неочищених або недостатньо очищених стоків, утворюють великі обсяги відходів, серед яких значна кількість – токсичні.

Підприємства нафтогазового комплексу за рівнем шкідливого впливу на довкілля вважають об'єктами підвищеного екологічного ризику. Вони є потенційними джерелами забруднення, що може статися у разі порушення технологічних режимів роботи устаткування або аварій.

Україна з її багаторічною енергетично-сировинною спеціалізацією та низьким технологічним рівнем промисловості належить до числа країн з найвищими абсолютними обсягами утворення та накопичення відходів. Щороку в поверхневих сховищах складається понад 1,5 млрд. тонн твердих відходів. У різних звалищах, шламосховищах, відвалах та териконах нагромаджено всього понад 20 млрд. тонн відходів, які займають близько 130 тис. га земель.

Порушення норм якості води досягло рівнів, що призводять до деградації водних екосистем, зниження продуктивності водойм. Значна частка населення країни вживає недоброякісну воду, що загрожує здоров'ю нації. Втрати свіжої води на одиницю виробленої продукції перевищують показники розвинених країн Європи в 2,5–4,5 раза.

Поверхневі води України належать здебільшого до дуже

забруднених. Найбільш забруднені ріки – Дніпро, Сіверський Донець і ріки Приазов'я. Чорне море, відоме своїми рибними багатствами, за останні тридцять років перетворюється на стічну яму для половини Європи. До основних забруднюючих речовин належать нафтопродукти, феноли, сполуки фосфору, нітрогену, ртуті, важких металів тощо.

Основними джерелами забруднення поверхневих вод є скидання неочищених чи недостатньо очищених комунально-побутових і промислових стічних вод, поверхневий стік води з сільськогосподарських угідь та забудованих територій, а також ерозія ґрунтів на водозабірній площі. Це зумовило трансформацію поверхневого природного ландшафту на 80% поверхні басейну. Негативно позначається на Дніпровській екосистемі розорювання заплав, що позбавляє водостоки і водойми їх природного захисту.

В Україні здійснюється нераціональне використання природних ресурсів. Орні землі становлять 56% території країни і 80% сільськогосподарських угідь, що значно перевищує показники Західної Європи. Це призводить до зниження родючості ґрунтів через їх переущільнення. Значної шкоди завдають земельним ресурсам забруднення ґрунтів викидами промисловості та неправильне використання засобів хімізації в аграрному секторі.

Значного забруднення зазнала велика територія країни після аварії на Чорнобильській АЕС. Радіонуклідами забруднено понад 4,6 млн. га земель. З використання вилучено 119 тис. га сільськогосподарських угідь, у тому числі 65 тис. га ріллі.

Значною проблемою є використання відвалів видобутку корисних копалин та відходів збагачення й переробки мінеральної сировини. Вже нині обсяги цих відходів перевищують 20 млрд. тонн. Щороку викидається в атмосферу близько 12 млн. тонн забруднюючих речовин.

1.3. Екологічні проблеми м. Дніпропетровська та області

Придніпровсько-Донецький регіон, як найбільш промислово розвинений в Україні, є також і найбільш несприятливий по екологічних показниках. На його території зосереджена більша частина гірничодобувних підприємств, металургійних, хімічних, коксохімічних та трубопрокатних заводів України, а також потужні теплові електростанції. Всього на території області налічується понад 660 великих підприємств, або 5% усіх підприємств-забруднювачів України. Об'єм викидів забруднюючих речовин в області становить близько 22% об'ємів викидів від стаціонарних джерел по Україні в цілому.

Весь цей потужний технічний потенціал значно порушив екологічну рівновагу і умови життєдіяльності населення. Все більше прискорюються процеси руйнування та знищення природних компонентів літо-, гідро- та біосфери.

Особливістю екологічної ситуації в Дніпропетровській області є те, що кризові екологічні ситуації на її території не локалізовані в одному місці, а охоплюють цілі промислові агломерації, басейни добування корисних копалин (Криворізький залізорудний басейн, Західно-Донбаський вугільний басейн, Нікополь-Марганець-Орджонікідзевський басейн, Дніпропетровсько-Дніпродзержинсько-Новомосковська та Жовтководсько-П'ятихатсько-Вільногорська агломерації) та прилеглі до них території. Тому більшу частину території області можна віднести до зон екологічного лиха. Найбільшими забруднювачами атмосферного повітря є теплові електростанції (перш за все Придніпровська та Криворізька) і Криворізька «МітталСтіл Кривий Ріг» (колишня «Криворіжсталь»), на долю яких припадає 30% загального об'єму викидів забруднюючих речовин в атмосферу.

Як наслідок, такі обставини перш за все впливають на демографічну ситуацію, яка характеризується показниками народжуваності, смертності та природного приросту населення. За останні 10–15 років природний приріст населення має негативний показник, і змінити ситуацію, що склалася, досить важко.

Як основу для негативного показника приросту населення можна вважати погіршення показника здоров'я населення та його старіння. В цій роботі ми не будемо детально розглядати ці питання. Важливо визнати, що екологічна ситуація є одним з найважливіших чинників.

Серед питань, з якими ми стикаємось повсякденно, є одна з основних екологічних проблем – проблема утворення, збору, розміщення, переробки та утилізації відходів – як промислових, так і побутових. Нині нашу область можна порівняти з гігантським звалищем відходів. Всього на цей час в області накопичено більше 10 млрд. тонн твердих промислових відходів, в середньому на один квадратний кілометр припадає майже 200 тис. куб. м твердих та рідких відходів. Промислові відходи займають великі площі, чим порушують земельні угіддя та завдають значної шкоди сільському господарству, забруднюють продукцію, негативно впливають на здоров'я населення.

Незадовільний стан також з місцями складування побутових та промислових відходів. Більшість майданчиків для відходів не організовані належним чином (не мають державних актів про відведення земельних ділянок 81 з 120 діючих майданчиків), без проведення проектно-пошукових робіт, експлуатуються з грубими порушеннями санітарних та екологічних вимог, негативно впливають на навколишнє середовище, спричиняють захворювання людей та тварин. Дніпропетровський сміттєспалювальний завод не справляється з навантаженням від міста Дніпропетровська.

Тому мешканці міст області повинні докласти зусиль для організації робіт державних органів по ліквідації стихійних звалищ твердих побутових відходів та забезпечити рекультивуацію порушених земель.

Обласний центр за рівнем забруднення природного середовища займає одне з провідних місць серед найбільш несприятливих в екологічному відношенні міст України.

Незважаючи на зниження рівня викидів підприємствами в останні роки, реального оздоровлення повітряного басейну області не сталося. За деякими показниками середньорічні концентрації забруднюючих речовин в атмосфері перевищують у декілька разів гранично допустимі норми. Також обласний центр є основним забруднювачем водних об'єктів, передусім р. Дніпро. Рівень скидів забруднених стічних вод підприємствами міста становить 44% загальнообласного рівня. Більшість діючих міських очисних споруд працюють з навантаженням, котре значно перевищує їх проектну можливість. Гострою проблемою міста є також підтоплення та зсувні явища на його території. Всього підтоплено близько 2100 га земельної площі міста.

Всі перелічені та інші екологічні проблеми треба вирішувати спільними зусиллями всіх мешканців міста й області. Для того, щоб вирішити дуже важливі проблеми екологічного напрямку і жити в нормальних екологічних умовах, необхідно скоординувати зусилля громадськості та державних органів, знайти порозуміння і спільними зусиллями зупинити екологічний хаос. І ми сподіваємось, що саме Орхуський інформаційний центр стане координуючою ланкою цього взаєморозуміння.

Для кращого координування дій ми повинні ознайомитися з функціями державного екологічного управління та функціями й можливостями громадського екологічного управління в Україні.

1.4. Вплив навколишнього середовища на людину

Ми розглядали екологічні проблеми з точки зору оцінки стану навколишнього середовища. А що буде з людиною, яка мешкає в цьому середовищі? Адже на неї впливають фактори як природного походження, так і фактори, які утворює сама людина. Це антропогенні, а точніше в більшості випадків, техногенні фактори. І всі вони більшою чи меншою мірою впливають на здоров'я людини, його стан, тривалість життя.

Як правило, фахівці виділяють декілька головних груп факторів, які за силою впливу на можливість спричиняти захворювання людини можна розташувати наступним чином:

1. Стреси – це фактор оточуючого соціального середовища, і природне середовище може мати тільки побічне або спускове значення.

2. Думки людини – їх дія залежить від індивідуальних психологічних та фізіологічних особливостей людини, її соціального статусу та інших соціальних чинників.

3. Якість повітря – цей фактор залежить як від природних особливостей, так і від діяльності самої людини, і в останній час діяльність людини є головним чинником погіршення умов її існування.

4. Якість води – дуже важливий фактор, бо організм людини в середньому на 70% складається з води, і якість води, яка надходить до організму, може зумовити життєздатність всього організму.

5. Якість продуктів харчування і збалансованість харчування по жирах, вуглеводах, білках – теж дуже важливий фактор, який в найбільшому ступені залежить від екологічного становища.

6. Інфекції – віруси, бактерії, грибки – це більше гігієнічний показник, який дуже залежить від соціальних умов існування людини.

7. Погіршення умов існування у зв'язку із збільшенням в біосфері напруженості електромагнітних полів (випромінювань) техногенного походження.

Всі фактори в цьому переліку розміщені в порядку зменшення можливого ступеня впливу діючого фактора на організм людини. Але аналізуючи цей перелік, можна прийти до висновку, що сьомий фактор – електромагнітні поля та випромінювання – може бути головним у наш час серед усіх перелічених та не перелічених факторів. Це пояснюється тим, що ці поля та випромінювання скрізь існують, крізь усе проникають і мають вплив на кожен з екологічних та гігієнічних факторів. Джерелами їх є генераторні системи, трансформатори, радіо- та телевізійні станції, ретранслятори, радіотелефони, побутова техніка та інші технічні пристрої, не кажучи вже про природні джерела. Випромінювання та їх поля впливають на воду, яку ми вживаємо, на харчі в процесі їх вирощування та виготовлення їжі, на саму людину та безпосередньо на її мозок. Останні дослідження свідчать, що саме низькоінтенсивні поля, діючи впродовж довгого строку, можуть викликати цілий ряд захворювань та непередбачувані зміни в організмах. Зокрема, це пояснюється тим, що до більшості видів сучасних випромінювань людина і більшість живих істот Землі не мали можливості пристосуватись у процесі еволюційного розвитку, бо вони виникли дуже швидко. Це також стосується і радіоактивних речовин. Водночас наука на цей час не має достатнього досвіду стосовно механізмів впливу електромагнітних випромінювань на живі організми. Незрозумілим є також вплив на живі організми геопатогенних зон.

2. СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Для контролю за станом навколишнього середовища та можливістю підтримування його екологічного стану на більш-менш задовільному рівні необхідно проводити заходи для захисту навколишнього середовища, природного середовища, та особливо оточуючого середовища людини. А для обґрунтованого проведення різних заходів необхідно мати **систему** управління охороною навколишнього середовища.

Існує таке загальне визначення **екологічного управління**, яке відображає існуючі відносини в системі «природа-суспільство», – це свідомий вплив людини на різноманітні господарські і природні об'єкти та процеси, що відбуваються в навколишньому середовищі, а також на людей, пов'язаних з ними, який здійснюється для отримання бажаних результатів.

В Україні функціонують такі **основні** системи управління охороною **навколишнього середовища** (надалі – **НС**).

Державна система охорони навколишнього середовища.

Корпоративна система охорони навколишнього середовища.

Місцева система охорони навколишнього середовища.

Громадське екологічне управління.

У цілому вони складають національну систему екологічного управління. Кожна з перелічених систем екологічного управління зв'язані одна з одною, але кожна з них має свою законодавчу й нормативну базу, власну екологічну політику, а отже, і стратегію, свої організаційні структури і механізми здійснення функцій.

Дамо загальну характеристику цим системам.

2.1. Державна система охорони навколишнього середовища

Метою державного екологічного управління є запобігання виснаженню природного потенціалу, екологізація функціонування всіх сфер життєзабезпечення, досягнення і підтримка

необхідної якості здоров'я і життя населення, належного стану навколишнього середовища, гармонізація взаємовідносин суспільства і природи.

У державній системі екологічного управління застосовується **загальне** управління, яке здійснюється в особі державних законодавчих, виконавчих, правових органів, і **спеціальне** управління, яке здійснюється суб'єктами, що мають спеціальне повноваження на екологічне управління відповідно до чинного законодавства.

До **загальних** функцій належать:

Законодавче регулювання з метою забезпечення екологічної безпеки й екологічного управління державою в умовах координації з іншими напрямками народного господарства.

Далі йдуть функції прогнозування екологічної ситуації в державі, планування екологічної політики, організація виконання запланованих заходів та координація діяльності міністерств при їх виконанні та інше.

Перелічені функції виконують:

- Президент України;
- Верховна Рада України;
- Рада національної безпеки та оборони України;
- Кабінет Міністрів України;
- обласні державні адміністрації;
- районні державні адміністрації.

До **спеціально** уповноважених законодавчими актами органів державної виконавчої влади, які виконують цільові функції виключно **екологічного управління**, належать:

- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів – Міністерство охорони навколишнього природного середовища України;
- урядовий орган державного екологічного управління в складі Міністерства охорони навколишнього природного середовища України – Державна екологічна інспекція;

- урядовий орган державного екологічного управління в складі Міністерства охорони навколишнього природного середовища України – Державна служба заповідної справи;

- обласні державні управління охорони навколишнього природного середовища;

- державні екологічні інспекції державних управлінь екологічної безпеки в областях.

Як бачимо, найближчий до населення державний орган екологічного управління в Дніпропетровській області – це обласне управління охорони навколишнього природного середовища в Дніпропетровській області. Розглянемо основні **спеціальні** функції цього управління.

Спеціальні функції обласного державного екологічного управління – це екологічне нормування, ліцензування, експертиза, сертифікація, оцінка впливу на навколишнє середовище, а також екологічний моніторинг, екологічна паспортизація, що спрямовані переважно на забезпечення охорони й контролю за станом навколишнього природного середовища, прогнозування його змін.

Саме це управління здійснює державний контроль за додержанням норм і правил у галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання та відновлення природних ресурсів, у тому числі землі, її надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів, інших об'єктів рослинного й тваринного світу.

А також:

- додержання вимог екологічної та радіаційної безпеки, у сфері поводження з відходами, застосування пестицидів та агрохімікатів, геологічного вивчення надр;

- організовують та проводять **державну** екологічну експертизу відповідно до вимог закону України «Про екологічну експертизу»;

- подають проекти лімітів: використання природних ресурсів місцевого значення, розміщення відходів; вносять пропозиції щодо їх затвердження відповідними обласними, державними адміністраціями; затверджують нормативи гранично допустимих викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище;

- видають та анулюють в установленому порядку дозволи (ліцензії) на спеціальне використання природних ресурсів, дозволи на викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, на розміщення та здійснення інших операцій у сфері поводження з відходами;

- організовують регіональний моніторинг навколишнього природного середовища, забезпечують діяльність національної екологічної інформаційної системи, здійснюють спостереження та інструментально-лабораторний контроль за забрудненням навколишнього природного середовища;

- забезпечують розвиток заповідної справи, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, формування національної екологічної мережі, ведення Червоної книги України та Зеленої книги України, здійснюють державне управління з питань організації, охорони й використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду України;

- беруть участь у розробці, реалізації та контролі виконання місцевих екологічних програм і програм забезпечення екологічної та, в межах своєї компетенції, радіаційної безпеки, програм попередження та ліквідації наслідків надзвичайних екологічних ситуацій;

- сприяють екологічній освіті та екологічному вихованню громадян, діяльності екологічних об'єднань громадян, рухів тощо.

Таким чином, обласні управління – це рівень державного управління, яке повністю відповідає за екологічну ситуацію, в нашому випадку в Дніпропетровській області. **Державних**

систем екологічного управління в містах і інших населених пунктах області немає. В містах за екологічний стан відповідають місцеві служби, а на підприємствах обов'язково існує так звана корпоративна система екологічного управління.

2.2. Корпоративна система екологічного управління

У сучасних умовах реформування економіки, виробничих відносин, форм власності, акціонування капіталу, у зв'язку з розширенням підприємництва все більше набуває поширення корпоративне управління. Тому центр діяльності і відповідальності в системі екологічного управління на підприємствах переходить до ради директорів, тобто до корпоративного управління, як це усталилось у світовій практиці. Відповідно й екологічна відповідальність стає одним із головних принципів корпоративного управління, яке потребує створення на засадах загальних вимог по охороні навколишнього середовища корпоративної системи екологічного управління. Саме ця корпоративна система повинна розробляти та впроваджувати в корпорації або на підприємствах конкретні заходи екологічної безпеки для природного середовища та населення.

Враховуючи, що екологічний контроль на підприємстві потребує особливого підходу, ці особливості ми розглянемо в подальшому.

2.3. Місцева система охорони навколишнього середовища

Завдання місцевих органів влади (міські, районні ради) та їх системної складової – місцевого екологічного управління – найближче стосуються Природи, населення. Ці органи влади є ніби прямими посередниками між Природою і суспільством, задовольняючи екологічні потреби людини; є первинним

механізмом ефективного й швидкого зворотного зв'язку з природою, і в цьому полягає чи не основна їх функціональна особливість.

Через систему місцевого екологічного управління здійснюється політика охорони середовища, підтримка екологічного балансу. На місцевому рівні найповніше стикаються духовні й екологічні інтереси населення, культурні й екологічні традиції. Ось чому місцевим органам влади, як управлінському механізму взаємодії суспільства і природи, надається великого значення.

Місцеві органи влади будують і експлуатують комунальну інфраструктуру – системи питної води, каналізації тощо; проводять контроль за будівництвом житла і промислових об'єктів; встановлюють місцеві норми охорони навколишнього середовища; формують частку природоохоронного фонду (в Україні місцеві органи влади фінансують близько 70% коштів на природоохоронні заходи).

Завдання місцевого екологічного управління полягає, таким чином, у виконанні формальних еколого-економічних функцій та у створенні і підтримці функціонування неформальної системи місцевих екологічних ініціатив, екологічного самоврядування.

Місцеве самоврядування регламентується Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», яким визначені система та гарантії місцевого самоврядування, які представляють спільні інтереси територіальної громади, правовий статус і відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Згідно з цим законом **територіальна громада** – це громадяни України, об'єднані постійним проживанням у межах самостійних адміністративно-територіальних одиниць. **Адміністративно-територіальними одиницями** є область, район, місто, район у місті, селище, село.

Виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах рад є виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами органи. Виконавчим органом може бути комітет (відділ, управління) з екологічних питань.

Територіальна громада має право проводити громадські, у тому числі екологічні, слухання. Пропозиції, що вносяться за результатами громадських слухань, підлягають обов'язковому розгляду органами місцевого самоврядування.

Сільські, селищні, міські, районні в містах ради можуть з ініціативи жителів надавати дозвіл на утворення будинкових, вуличних, квартальних та інших **органів самоврядування населення** і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна у відстоюванні місцевих інтересів, у тому числі екологічних.

Вони також можуть виступати з ініціативою перевірок, у тому числі екологічних, а також організовувати проведення перевірок на підприємствах, в установах та організаціях, що не перебувають у комунальній власності, з питань здійснення делегованих ними повноважень органів виконавчої влади, у тому числі екологічних.

До екологічної компетенції *сільських, селищних, міських рад* належить:

- затвердження цільових місцевих екологічних програм;
- затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього, у тому числі на природоохоронні заходи;
- встановлення місцевих податків і зборів, у тому числі екологічних, та розмірів їх ставок у межах, визначених законом;
- утворення позабюджетних цільових, у тому числі екологічних коштів, затвердження положень про ці кошти;
- прийняття рішень щодо надання місцевих позик, у тому числі екологічних;

- прийняття рішень щодо надання пільг відповідно до чинного законодавства, у тому числі екологічного, щодо місцевих податків і зборів;

- затвердження відповідно до законодавства ставок земельного податку, розмірів плати за користування природними ресурсами, що перебувають у власності відповідних територіальних громад;

- вирішення відповідно до законодавства питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення, а також про скасування цього дозволу;

- прийняття рішень про організацію територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, які підлягають особливій охороні; внесення пропозицій до відповідних державних органів щодо оголошення природних та інших об'єктів, які мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність, пам'ятками природи, історії або культури, що охороняються законом;

- надання відповідно до законодавства дозволу на розміщення на території села, селища, міста нових об'єктів, сфера екологічного впливу діяльності яких згідно з діючими нормативами охоплює відповідну територію.

До екологічної компетенції виконавчих органів *місцевого самоврядування* відносять:

- підготовку програми збалансованого екологічного, соціального, економічного й культурного розвитку сіл, селищ, міст; цільових програм з інших, у тому числі екологічних питань;

- забезпечення збалансованого розвитку відповідної території, збалансованого використання природних, трудових і фінансових ресурсів;

- забезпечення складання балансів фінансових, трудових ресурсів, грошових доходів і видатків, необхідних для управління

збалансованим розвитком відповідної території; визначення потреби в місцевих будівельних матеріалах, паливі тощо;

- попередній розгляд планів використання природних ресурсів місцевого значення на відповідній території, пропозицій щодо розміщення, спеціалізації та розвитку підприємств і організацій незалежно від форм власності, внесення, у разі потреби, до відповідних органів виконавчої влади пропозицій з урахуванням екологічних аспектів;

- подання до районних, обласних рад необхідних показників, у тому числі екологічних, та внесення пропозицій до програм збалансованого розвитку відповідних районів і областей, а також до планів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розташованих на відповідній території, з питань, пов'язаних із збалансованим розвитком території, задоволенням потреб населення;

- залучення на договірних засадах підприємств, установ та організацій, незалежно від форм власності, до участі в збалансованому розвитку сіл, селищ, міст, до вирішення екологічних проблем.

Місцева екологічна політика, її аспекти, відповідні цільові екологічні програми є головними складовими систем місцевого екологічного управління, що розробляються й реалізуються з участю органів самоврядування і державного управління із залученням громадськості. Для ідентифікації аспектів місцевої екологічної політики цільові екологічні програми слід розробляти на єдиній методологічній основі, спільній із державною і корпоративною екологічною політикою. Це передбачають і принципи міжнародної гармонізації та стандартизації екологічної політики з урахуванням національних і місцевих особливостей.

В Україні чинним законодавством не визначено основні принципи місцевої екологічної політики, але, виходячи із загальносистемних вимог, конституційних прав людини і на-

ціональних інтересів, міжнародних зобов'язань нашої країни, їх можна визначити так:

- пріоритетність прав людини на екологічно безпечне і здорове життя;
- обов'язковість дотримання екологічних законів гармонізації співіснування людини, суспільства і природи;
- обов'язковість дотримання екологічних стандартів, нормативів та лімітів у місцевій життєдіяльності;
- обов'язковість дотримання принципу екологічної, соціальної, економічної і культурної збалансованості під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності;
- екологізація всіх сфер місцевої життєдіяльності (економічної, технологічної, освітньої тощо);
- обов'язковість дотримання принципу збалансованості національних і місцевих інтересів, державної і місцевої екологічної політики;
- пріоритетність громадських екологічних ініціатив, гласності і демократизму під час прийняття рішень;
- пріоритетність екологічної культури, освіти як способу життя населення в гармонії з природою;
- обов'язкове врахування екологічних аспектів у всіх напрямках діяльності місцевих органів влади;
- екологічне оздоровлення і відновлення малих річок і водойм, збереження біорізноманіття і цілісності природних об'єктів;
- забезпечення запобіжного характеру заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;
- забезпечення відповідальності забруднювачів усіх форм власності, пріоритетність розвитку місцевого екологічного підприємництва;
- забезпечення ефективності дії еколого-економічних механізмів природокористування на основі принципу «забруднювач платить»;

- пріоритетність новітніх технологій у функціонуванні місцевих комунальних служб водопостачання і очищення стічних вод.

Для впровадження програмно-цільового принципу ефективного функціонування місцевих систем екологічного управління (самоврядувальних і державних) розробляються, приймаються і реалізуються місцеві та інші територіальні комплексні екологічні програми з участю громадськості.

Порядок розробки місцевих екологічних програм регламентується місцевими органами влади.

При цьому бажано враховувати досвід європейського підходу до впровадження таких програм. У більшості країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) органам місцевої влади було надано нові широкі повноваження у вирішенні екологічних проблем. Найчастіше місцеві органи управління країн ЦСЄ відповідають за такі екологічні питання:

- управління твердими відходами;
- контроль за переробкою та утилізацією небезпечних речовин на власній території;
- забезпечення водопостачання в достатній кількості;
- управління стічними водами;
- охорона і догляд за зеленими насадженнями;
- планування і контроль за землекористуванням;
- екологічна просвіта населення;
- контроль за забрудненням повітря відпрацьованими газами автотранспорту та викидами місцевих джерел опалення.

Новий акцент у розв'язанні екологічних проблем полягає у визнанні того, що місцева влада та громадяни найкраще розуміють власні проблеми, труднощі і потреби. Децентралізація процесу ухвалення рішень дає змогу пристосувати екологічні заходи до конкретних потреб відповідної громади чи регіону.

Як бачимо, велика увага в усіх програмах екологічного напрямку більшості країн приділяється участі громадськості в плануванні та проведенні необхідних заходів. Розглянемо можливі види та форми участі громадськості в Україні у вирішенні місцевих екологічних проблем.

2.4. Громадське екологічне управління

Донедавна екологічне управління розглядалося як діяльність суто урядова, що стосується прийняття законів і контролю за їх виконанням. Участь громадськості у вирішенні екологічних проблем здійснювалась в основному через пресу, депутатів, демонстрації. Але усвідомлення світовою спільнотою глобального характеру екологічних загроз, які стосуються кожної людини, і усвідомлення кожною людиною їх небезпеки зробили громадськість однією з важливих складових підвищення ефективності екологічного управління. Громади всього світу поступово сприймають новий спосіб мислення щодо власного майбутнього та дієвості впливу на нього. Вони надзвичайно зацікавлені у нових підходах до свого розвитку і водночас прагнуть, оберігаючи довкілля, послабити тягар злиднів і хвороб, поліпшити якість життя та створити сильну й життєздатну місцеву економіку.

Це дістало своє законодавче закріплення майже в усіх країнах світу і дало поштовх у тому числі і в Україні. Для ефективного впровадження своїх заходів уряд потребує підтримки громадськості. А сама думка громадськості повинна сприйматися вже як чинник підвищення ефективності екологічного управління і вирішення екологічних проблем.

Екологічні проблеми найкраще вирішуються за участі всіх зацікавлених громадян на відповідному рівні. На національному рівні кожен індивід повинен мати можливість доступу до всієї інформації про навколишнє середовище й екологічні

загрози, яка є в розпорядженні владних структур, у тому числі до інформації про небезпечні речовини та види діяльності (крім спеціальних об'єктів), а також можливість брати участь у процесі прийняття рішень.

Влада повинна гарантувати громадськості можливість висловлення думок щодо проблем охорони навколишнього середовища. Цього можна досягти тільки за допомогою правових механізмів, і це стало загальноприйнятим принципом у всьому світі. У декларації Конференції Організації Об'єднаних Націй з питань навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992) було особливо наголошено на публічній природі інформації та участі громадськості.

Принципи Всесвітнього самміту в Ріо-де-Жанейро були в подальшому розвинуті в Орхуській конвенції (Орхус, Данія, 1998 р.) про доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (ратифікована Верховною Радою України в 1999 р.).

В декларації цієї Конвенції її учасники, в тому числі й Україна:

- підтвердили необхідність захищати та оберігати навколишнє середовище, поліпшувати його стан, а також забезпечувати екологічно безпечний розвиток;

- визнали, що адекватна охорона навколишнього середовища важлива для добробуту людини, дотримання основних прав людини, у тому числі права на життя;

- визнали, що кожна людина має право жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту, а також зобов'язана як індивідуально, так і спільно з іншими людьми захищати й поліпшувати навколишнє середовище на благо нинішнього та майбутніх поколінь;

- врахували, що для забезпечення можливості відстоювати це право та виконувати цей обов'язок громадяни повинні мати

доступ до інформації, право брати участь у процесі прийняття рішень, доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища;

- визнали, що при вирішенні питань, які стосуються навколишнього середовища, розширення доступу громадськості до інформації та її участі у процесі прийняття рішень, підвищують якість рішень, що приймаються, сприяють поліпшенню поінформованості громадськості щодо екологічних проблем, надають громадськості можливість висловлювати стурбованість, а державним органам – вести належний облік таких інтересів;

- визнали, що екологічна інформація, якою володіють державні органи, повинна використовуватися в інтересах громадськості;

- відзначили важливість забезпечення споживачів належною інформацією про екологічну якість продукції для надання їм можливості робити екологічно обґрунтований вибір;

- визнали занепокоєність громадськості у зв'язку з навмисним вивільненням генетично змінених організмів у навколишнє середовище і необхідність підвищення прозорості та активізації участі громадськості в процесі прийняття рішень у галузі генетично модифікованих організмів.

Зазначимо, що доступ громадськості до екологічної інформації забезпечує повноцінну участь цієї громадськості у процесі екологічного управління. Без інформації немає жодного управління, у тому числі і громадського.

2.4.1. Форми участі громадськості

Конституційне право і обов'язок кожного громадянина охороняти навколишнє середовище тягне за собою також право голосу кожного в процесі прийняття рішень, у формуванні й застосуванні екологічної політики, а також у підготовці

проектів законів, що стосуються навколишнього середовища. У багатьох країнах різні форми участі громадськості було закріплено законодавчими актами, традиціями і культурою. Право участі може реалізовуватись індивідуально або колективно. Кожен має право співпрацювати з іншими і формувати організації та асоціації, що представлятимуть і захищатимуть екологічні інтереси населення.

У країнах з досить розвиненим правовим закріпленням участі громадськості це питання обговорювалося протягом років. Деякі дискусії, що виникають при цьому, ще навіть не завершені. Є прихильники та противники участі громадськості.

Аргументи, спрямовані проти участі громадськості, такі: дуже дорого, затягує процес прийняття рішень, гальмує здійснення політики. Однак коли система участі громадськості юридично та законодавчо міцна, то вона має і позитивні моменти для влади, оскільки на практиці якість процесу прийняття рішень стає вищою, так само як і якість виконання закону. До того ж чимало громадян у суспільстві можуть підтримати певні заходи, запроваджувані урядом, і між органами влади та громадськістю встановлюються відносини, що ґрунтуються на взаємодовірі. Останні аргументи, безумовно, переважають.

Здорове навколишнє середовище – це турбота і відповідальність усіх громадян суспільства.

Громадськість – люди чи організації, які не є органами влади. Громадяни, неурядові організації, підприємці – всі вони становлять громадськість. Кожен член громадськості приносить із собою персональний підхід до розв'язання екологічних питань, який є унікальним з урахуванням індивідуального досвіду людини. Проте, щоб переконатись у тому, що прийняті рішення і закони стосовно навколишнього середовища є слушними і відповідними, усі члени громадськості повинні мати можливість висловлювати свою позицію

та опротестовувати рішення, закони і дії, які не відповідають їхнім поглядам.

Неурядова (громадська) організація (в подальшому – НУО) може бути визначена як:

1. Групи та організації, що переважно зайняті політикою охорони навколишнього середовища, яка проводиться урядом. Вони намагаються впливати на офіційну політику за допомогою різноманітних засобів і, якщо це потрібно, змінювати її. Ці групи являють собою пряму форму участі громадськості у державному екологічному управлінні.

2. Групи та організації, що переважно здійснюють інформаційну та освітянську діяльність. Вони прагнуть впливати на свідомість громадськості, змінювати її менталітет стосовно довкілля. Отже, ці групи впливають на політичний процес прийняття рішень і офіційну політику непрямым шляхом.

3. Групи та організації, члени яких самі ведуть екологічно свідомий і здоровий спосіб життя. Власним прикладом вони намагаються переконати інших, змінити загальний менталітет.

Для більшої ефективності системи участі громадськості в прийнятті важливих рішень необхідним є виконання правових умов. Це стосується насамперед таких трьох основних форм участі громадськості:

- право на доступ до достовірної інформації;
- право участі в процедурах прийняття рішень;
- право подавати скарги та звернення з позовом до суду, участь у роботі суду.

Можна використовувати і так звані демократичні методи участі громадськості, наприклад, голосування за політичні партії та (або) політиків, які переконливо стоять на позиціях охорони навколишнього природного середовища; письмове та усне звернення до своїх обранців; участь у референдумі.

В Україні на цей час вже склалася досить розвинута інфраструктура системи неурядових і громадських організацій, які за умови надання їм відповідного юридичного статусу можуть сформувати національну систему громадського екологічного управління (далі – ГЕУ). Це такі найвпливовіші організації:

- Українське товариство охорони природи;
- Всеукраїнська екологічна ліга;
- Українське товариство сталого розвитку;
- Українська екологічна асоціація «Зелений світ»;
- Українське відділення міжнародної спілки «Екологія людини»;
- Міжнародний фонд Дніпра;
- Міжнародна організація «Громадська ініціатива»;
- Неурядова екологічна організація «МАМА-86»;
- Коаліція українських екологічних неурядових організацій «АЛЬТЕР-ЕКО»;
- Національний екологічний центр України.

А до організацій, що переважно здійснюють інформаційну та освітянську діяльність, та члени яких самі ведуть екологічно свідомий і здоровий спосіб життя, можна віднести:

- Еколого-просвітній клуб «Гармонія»;
- Екологічне дитяче об'єднання «Зелений гомін» та ін.

При Державному управлінні охорони навколишнього природного середовища в Дніпропетровській області на базі Дніпропетровської обласної організації Українського товариства охорони природи в 2007 році створено Орхуський інформаційний центр в Дніпропетровській області. Основною метою Центру є сприяння доступу громадськості до екологічної інформації, підвищення рівня екологічної освіти громадян та залучення її до прийняття екологічно важливих рішень.

2.4.2. Функції громадського екологічного управління

Поняття «громадське управління в галузі охорони навколишнього природного середовища» має своє законодавче визначення. Таке управління здійснюється громадськими об'єднаннями та організаціями (якщо така діяльність передбачена їх статутами), зареєстрованими відповідно до законодавства України.

Згідно із законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено наступні повноваження громадських об'єднань. Вони мають право:

- брати участь у розробці планів, програм, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, розробляти і пропагувати свої екологічні програми;
- утворювати громадські фонди охорони природи; за погодженням із місцевими радами народних депутатів за рахунок власних коштів і добровільної трудової участі членів громадських об'єднань виконувати роботи з охорони та відновлення природних ресурсів, збереження та поліпшення стану навколишнього природного середовища;
- брати участь у проведенні спеціально уповноваженими державними органами екологічного управління перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів;
- проводити громадську екологічну експертизу, обнародувати її результати і передавати їх органам, уповноваженим приймати рішення;
- одержувати в установленому порядку інформацію про стан навколишнього природного середовища, джерела його забруднення, програми і заходи щодо охорони навколишнього природного середовища;
- виступати з ініціативою проведення референдумів із питань, пов'язаних з охороною навколишнього природного

середовища, використанням природних ресурсів та забезпеченням екологічної безпеки;

- вносити до відповідних органів пропозиції про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

- подавати до суду позови про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у тому числі здоров'ю громадян і майну громадських об'єднань;

- брати участь у заходах міжнародних неурядових організацій із питань охорони навколишнього природного середовища;

- брати участь у підготовці проектів нормативно-правових актів з екологічних питань;

- оскаржувати в установленому законом порядку рішення про відмову чи несвоєчасне надання за запитом екологічної інформації або неправомірне відхилення запиту та його неповне задоволення.

Як уже зазначено, діяльність громадських об'єднань в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється на основі їх статутів відповідно до законодавства України. Згідно із статутами більшості громадських екологічних об'єднань передбачена можливість виконання наступних заходів. Це організація і проведення громадської екологічної експертизи і громадського контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Громадська екологічна експертиза здійснюється незалежними групами спеціалістів з ініціативи громадських об'єднань, а також місцевих органів влади за рахунок їх коштів або на громадських засадах. Ця експертиза проводиться незалежно від державної екологічної експертизи. Висновки громадської екологічної експертизи можуть враховуватись органами, які здійснюють державну екологічну експертизу, а також

органами, що зацікавлені в реалізації проектних рішень або експлуатують відповідний об'єкт експертизи.

Громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища згідно з положенням, яке затверджується Міністерством екології та природних ресурсів України.

Ще однією важливою функцією ГЕУ є підтримка громадських екологічних ініціатив. Ця функція законодавчо не визначена, хоча й спрямована перш за все на підтримку законодавчих прав і здійснення обов'язків громадян. А кожен громадянин України згідно із ст.9 Закону України про охорону навколишнього середовища має право на:

- безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище;
- участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь у прийнятті рішень з цих питань;
- участь у розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;
- здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;
- об'єднання в громадські природоохоронні формування;
- вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення й зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених Законом;

- участь у публічних слуханнях або відкритих засіданнях з питань впливу запланованої діяльності на навколишнє природне середовище на стадіях розміщення, проектування, будівництва і реконструкції об'єктів та у проведенні громадської екологічної експертизи;

- одержання екологічної освіти;

- подання в суд позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій та громадян про відшкодування шкоди, завданої їхньому здоров'ю і майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище;

- оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому Законом.

Екологічні права громадян забезпечуються:

- проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища;

- обов'язком міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи щодо запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище; виконувати екологічні вимоги під час планування та розміщення продуктивних сил, під час будівництва та експлуатації народногосподарських об'єктів;

- участю громадських об'єднань та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища;

- здійсненням державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- компенсацією в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Будь-яка діяльність, що перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших їх екологічних прав, підлягає припиненню в порядку, встановленому законодавством України.

Держава гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством. Ради, спеціально уповноважені державні органи управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів зобов'язані подавати всебічну допомогу громадянам у здійсненні природоохоронної діяльності, **враховувати їх пропозиції** щодо поліпшення стану навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, залучати громадян до участі у вирішенні питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів. Порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України.

Водночас громадяни України повинні займати активну позицію щодо охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних багатств як у ролі керівників, так і в повсякденній діяльності. Тому згідно з тим же Законом громадяни України зобов'язані:

- берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- здійснювати діяльність із додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів;

- не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів;

- вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення;
- компенсувати шкоду, завдану забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище.

Але для того, щоб здійснювати діяльність із додержанням вимог екологічної безпеки, екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів, кожен громадянин повинен знати як свої права, так і обов'язки, грамотно орієнтуватися в екологічному законодавстві. Саме в цьому і повинні сприяти громадські організації. Також громадські екологічні організації беруть участь у поширенні серед населення інформації про діяльність, що може призвести до шкідливого впливу на навколишнє середовище, у здійсненні програм, метою яких є надання населенню екологічної інформації щодо споживчої продукції та інше.

2.4.3. Роль громадських організацій у формуванні нового ставлення суспільства до природи

Нині суспільство, громадськість все більше усвідомлюють, що екологічні проблеми надзвичайно глибокі та дуже складні і вирішити їх досить нелегко. Дійсність вимагає нового ставлення до природи. Треба припинити матеріальне накопичення й розширене споживання природних ресурсів, використовувати необхідну частку створюваного національного продукту на відновлення довкілля. Суспільство повинне свідомо обрати шлях обмежень, і роль громадськості в цьому важко переоцінити.

Зауважимо, що частина громадськості, усвідомлюючи основну проблему сучасної цивілізації, веде активний пошук шляху формування нового ставлення до природи. Значна роль у такому пошуку належить громадським екологічним організаціям (ГЕО), які сьогодні є найчутливішими структурами

суспільства щодо проблем природокористування, проблем довкілля. Чимало з них вже усвідомлюють – суспільство, яке й далі житиме за принципом «нестриманого природоспоживання», не має майбутнього.

В Україні суспільство перебуває на роздоріжжі свого розвитку і продовжує формувати засади свого життя у майбутньому. Тут одним із найголовніших завдань є формування нового напрямку існування суспільства на принципах гармонійних взаємовідносин із природою. Для цього перш за все має бути підготовлена консолідована стратегія переходу до нових засад взаємовідносин із природою, до гармонійного співіснування суспільства і природи. Це коли суспільство забезпечує свої потреби і при цьому не порушує механізмів біотичного саморегулювання природи. Природа має свої можливості до самовідновлення, але, на жаль, вони досить обмежені. Про це треба постійно пам'ятати. Інакше через нерозумну діяльність людини негативні зміни в навколишньому середовищі будуть незворотними і це середовище буде непридатним для життя людини. І тут треба додати, що деякі процеси вже незворотні на цей час.

На жаль, нині існує груба, хаотична, не обґрунтована реальними потребами експлуатація природних ресурсів із постійно зростаючою дисгармонією між потребами суспільства і можливостями природи їх задовольнити. І все це, зрештою, для збагачення окремих членів суспільства, для існування окремих держав, а не для добробуту всіх людей, не для розвитку кожної особи. Громадськість ці суперечності співіснування, дисгармонію сприймає гостріше, ніж ті, хто відповідає за прийняття рішень (урядовці, політичні діячі, органи влади тощо).

Стратегічним завданням ГЕО має стати активізація всіх рушійних сил для переходу суспільства, держави до принципу гармонійного співіснування з природою. Цей принцип повинен стати головним критерієм під час визначення мети

та оцінки результатів діяльності ГЕО. Врешті-решт він має стати основним критерієм оцінки розвитку країни.

Громадський екологічний рух в Україні у процесі свого розвитку поступово стає професійним. Але різні ГЕО перебувають на різних етапах цього розвитку. Є такі, що недавно виникли і проходять початкові стадії свого розвитку, але є й такі, що вже професійно працюють у своїй специфічній галузі. Зокрема, є ГЕО (Українське товариство охорони природи, Всеукраїнська екологічна ліга, Українська екологічна асоціація «Зелений світ»), які професійно працюють на захист прав громадян (наприклад, екологічних), на формування екологічної політики держави, на консультування громадян та допомогу їм під час створення екологічних громадських організацій. Останнє особливо актуальне для держави, яка намагається активно формувати основи громадянського суспільства.

Нині значна частина населення готова об'єднатись у громадські організації. Першочергове завдання професійних ГЕО – допомагати таким громадянам. За значно більшої кількості ГЕО, їхньої активної діяльності мобілізуватиметься громадська думка, формуватиметься нова екологічна свідомість, а стан довкілля у державі та її політиці ставатиме найвищим пріоритетом.

Відновлення довкілля, життєдіяльність суспільства у злагоді з природним середовищем, творення добробуту для всіх і духовний розвиток кожного громадянина стануть основою національної ідеї на майбутнє.

Для переходу до гармонійного співіснування людини і суспільства з природою вже тепер в Україні достатньо засобів. Тому на рівні урядового, адміністративного й представницького керівництва держави цьому слід приділяти достатньо уваги.

Для сучасної України особливо важлива активність громадського екологічного руху. Тому громадські екологічні

організації найближчим часом повинні виробити засади і впровадити нову систему, в основі якої має бути принцип «забруднювач платить». Цей принцип реально започаткує саме систему збалансованості екологічних платежів і витрат на збереження й відновлення природного потенціалу гармонійного суспільства.

2.5. Твоя участь у зменшенні негативного впливу на навколишнє середовище

Кожна людина, яка не байдужа до умов свого проживання, стану природного середовища, яка думає про те, в яких умовах будуть жити її діти та онуки, повинна постійно пам'ятати про незворотність екологічних змін і про те, що навіть у повсякденному житті можна допомогти природі. Ось найпростіші приклади.

1. Зберігайте енергію у повсякденному житті. Замініть звичайні лампочки розжарювання на енергозберігаючі. Компактні енергозберігаючі лампи споживають у п'ять разів менше електроенергії, а строк їхнього використання у десятки разів довший, ніж звичайних. 80% економії електроенергії! Це все одно, що при купівлі автомобіля робити ставку на енергозберігаючий автомобіль. Експлуатація буде значно дешевшою! (Особливо коли в Україні прогнозують збільшення плати за електроенергію).

2. Купуйте енергоефективні побутові прилади. Якщо ви вирішили придбати пральну машину, холодильник або плиту, купуйте найбільш економічну модель, яку ви можете собі дозволити. Вона може виявитися недешевою, але ваші витрати будуть виправдані, коли побачите свої рахунки за спожиту електроенергію. Те ж саме стосується комп'ютерів, принтерів та ксероксів. Енергоефективні прилади мають спеціальне маркування. Найбільш економічні моделі маркуються: A⁺⁺;

менш економічні: А⁺, В, С, D. Шукайте моделі з маркуванням А⁺⁺ та А⁺.

3. Для зменшення впливу на озоновий шар купуйте холодильники, в яких не використовують фреони. Це холодильники, в яких використана технологія Greenfreeze.

4. Не тримайте довгий час прилади у функції очікування – «stendbay». Вимикайте телевізори, відео- та стереомагнітофони і комп'ютери, коли не використовуєте їх: у режимі очікування вони споживають від 10 до 60% електроенергії, спожитої протягом свого життя. Вимикайте освітлення, коли воно вам не потрібне. Вимикайте екран комп'ютера, виходячи на перерву.

5. Економте водні та енергетичні ресурси. Для того, щоб подати до вашої оселі воду, необхідно витратити електроенергію, а для постачання електроенергії треба використати природні енергоносії (вугілля, нафтопродукти, газ), які є вичерпні, тобто невідновні. А всі невідновні ресурси треба зберігати, бо вони можуть дуже швидко закінчитись.

6. Будуйте розумно. Якщо ви будете будинок або ремонтуєте свою квартиру, використовуйте енергозберігаючі матеріали. Захистіть свою квартиру від охолодження – ви зекономите на опалюванні, заощадите енергію та зменшите викиди парникових газів як від своєї оселі, так і у постачальника теплової або електричної енергії.

Якщо є можливість, встановіть на даху будинку сонячні панелі або сонячний водонагрівач, з допомогою яких можна одержувати гарячу воду та електроенергію. Сонячні водонагрівачі мають окупність 3-4 роки, а строк їхнього «життя» – 25–30 років, тобто 20-25 років вони будуть працювати за «спасибі». В нашій зоні південної України, де багато сонця та світла навіть зимою, це дуже корисна допомога в господарстві. У Франції та Німеччині, які знаходяться на тій же широті, що й Україна, 70-80% гарячої води для господарства отримують саме за допомогою сонячних водонагрівачів.

7. Сортиуйте сміття. Перейдіть на роздільне сортування побутового сміття. Папір, картон, паперові упаковки ви можете здати в пункт прийому макулатури чи залишити біля смітєвих баків (щоб потім їх забрали). Цим ви збережете кілька дерев, які використовують на виготовлення паперу. Пластикові пляшки також можна здати в пункт прийому вторинної сировини чи кинути у спеціальні контейнери, і ви збережете кілька кубічних метрів газу, з якого зазвичай виробляють пластмасу.

8. Допмагайте природоохоронним організаціям. Долучайтесь до їхніх заходів як волонтери, беріть участь в акціях цих організацій та підтримуйте фінансово природоохоронну діяльність.

Це лише приклади для вашого дому. Але майже на будь-якому підприємстві є можливість зменшити техногенний тиск на навколишнє середовище. Наведемо декілька прикладів.

Майже на кожному підприємстві існує об'єкт, де здійснюється спалювання природного палива (газу, нафтопродуктів, вугілля, торфу і т. п.), і при цьому необхідно стежити за процесом горіння. Це може бути водонагрівальний котел, енергетичний блок на підприємстві, мартенівська піч на металургійному заводі тощо. Якщо паливо спалюється в умовах достатньої кількості кисню, у димар надходить газова суміш, у якій відсутній монооксид вуглецю (CO, чадний газ), а є тільки діоксид вуглецю (CO₂, вуглекислий газ), що свідчить про нормальне спалювання. Але якщо кількість кисню недостатня (а це у більшості випадків залежить від дій оператора), у викидах з'являється монооксид вуглецю, дуже токсичний газ, який отрує навколишнє середовище та людину, і його поява свідчить про погані умови спалювання палива. Тобто від оператора енергетичного блоку залежать наступні наслідки:

- імовірність отруєння атмосферного повітря (екологічний показник роботи агрегата, можливі отруєння людей, тварин, рослин);

- збереження викопного палива або його перевитрата (економічні витрати, можливість збереження невідновлюваного природного ресурсу – палива);

- підвищення або зниження ефективності роботи агрегата (економічні витрати, низький коефіцієнт корисної дії агрегата).

Тобто від одного руху оператора та ступеня його кваліфікації залежить вирішення одразу декількох важливих взаємозв'язаних завдань екологічного, економічного та санітарно-гігієнічного напрямку.

Такі ж міркування можна навести для оператора, який слідкує за якістю стічних вод підприємства, хоч малого, а тим більше, великого. Тільки в цьому разі від дій оператора залежить імовірність забруднення і навіть отруєння водного об'єкта, куди скидаються забруднюючі речовини. При цьому:

- отруюється водний об'єкт і в ньому водорості, риба, раки та інші мешканці водного середовища:

- якщо цей водний об'єкт є джерелом водопостачання, до людей та тварин постачається забруднена і навіть отруйна вода;

- до людей та тварин постачаються отруєні харчові продукти;

- така забруднена вода не може використовуватися для виготовлення напоїв та навіть для технологічних цілей деяких підприємств.

Ми розглянули лише два найбільш поширених приклади. Але слід зазначити, що майже на кожному підприємстві, на більшості робочих місць можна виявити процеси та дії, від яких залежить стан навколишнього середовища. Навіть у секретарки. Від її дій залежить поводження з непотрібним папером (макулатура), елементами електричного живлення (більшість елементів містять отруйні речовини, токсичні важкі метали), поводження з картриджами (пластичні матеріали, забруднюючі речовини) та інше.

А поводження на дачах, присадибних ділянках, з відходами сільськогосподарського виробництва. У всьому світі відходи тваринництва та агропромислового комплексу є цінним матеріалом для отримання енергії, енергетичного газу та добрив.

Таким чином, можна прийти до висновку, що стан навколишнього середовища і умови, в яких ми мешкаємо і залишимо своїм нащадкам, залежать майже від кожного громадянина, починаючи з президента країни і закінчуючи маленькими дітьми, яких ми з дитинства повинні привчати до дбайливого ставлення до природи.

Ну а якщо у вас є необхідність отримати якусь екологічну інформацію щодо місця вашого мешкання, ознайомитись з законодавчими та нормативними матеріалами екологічного напрямку, уточнити, до кого звертатись з якимись екологічними питаннями, – звертайтеся до Орхуського інформаційного центру при Українському товаристві охорони природи.

3. ОРХУСЬКА КОНВЕНЦІЯ – ШЛЯХ ДОСТУПУ ГРОМАДСЬКОСТІ ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Як вже було сказано, для залучення громадськості до екологічної інформації, участі громадян у процесі прийняття екологічних рішень та доступу до правосуддя в місті Орхус (Данія) на конференції міністрів «Довкілля для Європи» в 1998 році була прийнята Конвенція – «Орхуська конвенція», яка націлена на посилення ролі представників громадських і екологічних організацій в процесі захисту і покращення навколишнього природного середовища для прийдешніх поколінь. Конвенція набрала чинності 30 жовтня 2001 року, її підписали та ратифікували 39 країн Європи, у тому числі й Україна.

Конвенцію можна розглядати не лише як механізм захисту навколишнього середовища, а й як **засіб сприяння демократії**. Вона, зокрема, спрямована на те, щоб:

- забезпечити представників громадськості **більш відкритим** доступом до екологічної інформації, що є у розпорядженні державних органів, підвищуючи цим самим рівень відкритості й підзвітності уряду;
- надати людям можливість висловлювати свою думку і стурбованість екологічними питаннями і забезпечити їх належне врахування особами, відповідальними за прийняття рішень;
- надати громадськості доступ до процедур розгляду справ про порушення їх прав на інформацію і участь у вирішенні екологічних питань та розробки законодавства, а в деяких випадках – дати їй можливість виступати з позовами у зв'язку з порушенням екологічного законодавства більш загального характеру.

Вказані положення зумовлюють основні принципи Конвенції щодо участі громадськості в процесі захисту і покращення навколишнього природного середовища:

I. Доступ до інформації

Базове положення про доступ до інформації покладає ряд обов'язків на державні органи. Ці обов'язки передбачають, з одного боку, надання інформації у відповідь на запит, а з другого боку – активне поширення інформації. І для цього, і для інших основних принципів Конвенція не стільки дає конкретні методологічні вказівки країнам, скільки покладає на них обов'язки самостійно розробити прозору й ефективну схему як поширення інформації, так і надання її у відповідь на запит.

II. Участь громадськості

Основний принцип Конвенції стосується обов'язкового мінімуму процедур участі громадськості в процесі прийняття рішень. В залежності від необхідного ступеня участі ця частина може бути розділена на три категорії.

Перша категорія (прийняття рішень з конкретних видів діяльності) має найбільш чітку процедурну регламентацію участі громадськості, починаючи з переліку видів діяльності, що підпадають під ці процедури, та критеріїв, що застосовуються, й закінчуючи процедурами перегляду цих рішень.

Для **другої категорії** – стратегічних рішень – передбачається, що більшість практичних деталей будуть регулюватися розробленими в самій країні (в нашому випадку – Україні) процедурами та нормативами. Поряд з цим тут передбачені певні конкретні обов'язки. Окрім того, на країни покладено чітке зобов'язання розробити конкретні, прозорі й справедливі правила участі громадськості в процесі прийняття стратегічних рішень на загальнонаціональному і місцевому рівнях.

Третя категорія, що стосується виконавчих приписів і нормативних актів, не передбачає жорстко визначених обов'язків, однак рекомендує державним органам забезпечувати дійову участь громадськості у процесі розробки положень, нормативних актів і законопроектів органами виконавчої влади.

III. Доступ до правосуддя

Насамкінець, основним принципом передбачено механізм забезпечення реалізації обов'язків і прав, визначених Конвенцією. У відповідності з цим принципом сторони (тобто громадськість або державні органи) зобов'язуються гарантувати належні механізми правосуддя і юридичного захисту тим, чиї права чи інтереси в світлі Конвенції були ущемлені або порушені.

Розглянемо ці положення більш детально.

3.1. Основні принципи доступу громадськості до екологічної інформації

Доступ до інформації – це одне з фундаментальних прав людини й демократичних прав, які забезпечуються в багатьох країнах і закріплені в міжнародному законодавстві, конституціях, окремих законах і підзаконних актах чи положеннях.

Доступ до інформації – це **перший основоположний принцип** Орхуської конвенції, який відіграє важливу роль у підтримці інших двох принципів: участі громадськості в прийнятті рішень та доступу до правосуддя.

Громадяни мають право отримати інформацію, яка:

- безпосередньо чи опосередковано торкається їх;
- стосується питань, які представляють громадський інтерес;
- будь-яким чином впливає чи вплине на якість їхнього життя, їхню сім'ю, здоров'я чи навколишнє середовище.

Отримання інформації про навколишнє середовище чи з питань, які стосуються навколишнього середовища, є **першим важливим кроком у процесі участі в прийнятті екологічних рішень** і захисті навколишнього середовища. На основі отриманої інформації ви можете вирішувати, чи хочете ви бути задіяним у конкретній процедурі прийняття рішення або вжити заходів по доступу до правосуддя.

Оскільки якість навколишнього середовища – це питання **загального блага**, дедалі більше країн починають розуміти, що **вся** інформація стосовно навколишнього середовища повинна розглядатися як інформація, що представляє громадський інтерес, і тому до неї повинен бути забезпечений широкий доступ. Це дозволяє людям бути активнішими й залучатися до захисту довкілля. В свою чергу це покладає на державні органи велику відповідальність за прийняті ними рішення.

У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» одними з основних принципів зазначені гласність і демократизм, обов'язок держави формувати екологічну свідомість. Права громадян і громадських організацій передбачають широкий доступ до екологічної інформації. Орхуська конвенція вимагає, щоб сторони **надали доступ до екологічної інформації**, яку має уряд, **у відповідь на запит**, а також **активно** поширювали її з власної ініціативи.

Надання інформації може бути активним або пасивним.

Пасивне надання інформації — це **видача інформації у відповідь на запит**. Державний чи муніципальний орган (далі орган влади) надає інформацію після отримання запиту на неї.

Активне надання інформації передбачає обов'язок державних органів чи органів місцевого самоврядування поширювати необхідну інформацію **з власної ініціативи**.

Але що таке інформація? Маючи справу з держслужбовцями, потрібно чітко визначати кожен термін, як роблять це вони.

У повсякденному житті поняття «екологічна інформація» трактується виключно як інформація про «навколишнє середовище». Однак в Орхуській конвенції визначення поняття «екологічна інформація» **набагато ширше**, ніж просто «інформація про навколишнє середовище». Крім інформації про стан довкілля, до неї також належить інформація про **всі**

види факторів можливого впливу, діяльності, заходів, які впливають чи можуть вплинути на навколишнє середовище, здоров'я людини та якості її життя.

Це означає, що, наприклад, інформація про будівництво і планування доріг, про атомні або теплові електростанції та інші джерела енергії, шуму, радіації, про генетично модифіковані організми тощо теж вважається екологічною інформацією. В статті 2.3 Конвенції наведений **детальний перелік** тих типів інформації, які слід вважати «екологічною інформацією».

Згідно з цією статтею, екологічна інформація означає будь-яку інформацію в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи будь-якій іншій матеріальній формі, що цілком співпадає з визначенням «екологічна інформація» в ст. 25 Закону України «Про охорону навколишнього середовища». Отже, інформація про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) – це будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про:

- стан навколишнього природного середовища чи його об'єктів: землі, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівнів їх забруднення;
- біологічне різноманіття і його компоненти, включаючи генетично видозмінені організми та їх взаємодію з об'єктами навколишнього природного середовища;
- джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання, радіацію), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей;
- загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей;

- екологічні прогнози, плани і програми, заходи, в тому числі адміністративні, державну екологічну політику, законодавство про охорону навколишнього природного середовища;
- витрати, пов'язані із здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, інших джерел фінансування, економічний аналіз, проведений у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля.

Перелік у статті 2.3. Конвенції додає до наведеного списку також:

- діяльність або заходи, включаючи адміністративні заходи, угоди в галузі навколишнього середовища, політику, законодавство, плани і програми, виконання яких вже впливає або може впливати на складові навколишнього середовища, зазначені вище, аналіз затрат і результатів та інший економічний аналіз і припущення, використані в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища;
- стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових навколишнього середовища або через ці складові, фактори, діяльність або заходи, зазначені вище.

Основними джерелами такої інформації є дані моніторингу довкілля, кадастрів природних ресурсів, реєстри, автоматизовані бази даних, архіви, а також довідки, що видаються уповноваженими на те органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, окремими посадовими особами.

Як бачимо, під поняття «екологічної інформації» підпадає широкий перелік різноманітних компонентів.

Це означає, що інформація про **стан усіх компонентів навколишнього середовища, а також фактори, діяльність чи заходи, які впливають чи можуть вплинути на елементи**

навколишнього середовища, визначені вище, вважаються екологічною інформацією.

Цим переліком Конвенція встановлює обов'язковий **мінімальний** обсяг визначення «екологічної інформації». В конкретних випадках це визначення може бути ширше. Обов'язок країни за Орхуською конвенцією – не робити закладений у визначення обсяг інформації меншим за ці встановлені мінімальні вимоги.

Прозорість та ефективність доступу до інформації

Згідно з Конвенцією, державні органи зобов'язані розробляти механізми, які забезпечують «ефективність доступу» до інформації. Конвенція не містить приписів щодо того, як це робити. Від сторін (учасника) Конвенції вимагається розробка своїх власних підходів **у рамках національної законодавчої бази. Ефективність доступу** означає, що інформація не просто повинна бути надана, а при цьому повинна використовуватися така **форма інформаційної системи**, яка забезпечує **простоту та ефективність** доступу до інформації. Такі системи, зокрема, включають бази даних, реєстри, справи чи документи в електронній або іншій формі, яка полегшує пошук інформації. Також можуть бути передбачені зручні години роботи, приміщення, розташування, наявність обладнання, наприклад, комп'ютерної техніки, копіювальних апаратів, підключення до системи Інтернет, сервер тощо.

Конвенція висуває **мінімальні** конкретні вимоги, яким чином слід забезпечити прозорість та ефективний доступ. Країни можуть виходити за ці рамки, використовуючи й інші механізми **на додаток** до згаданих.

Достатність інформації

Від державних органів вимагається забезпечити **достатність** інформації, що надається громадськості, стосовно:

- типу й обсягу екологічної інформації, власниками якої є державні органи;
- основних строків і умов, на яких здійснюється її надання та доступ до неї;
- процедур отримання екологічної інформації.

Якщо за вказаними вище пунктами громадськості надається достатня інформація, наприклад, у формі оголошень у друкованих виданнях, на веб-сайтах, у засобах масової інформації, оголошень державної служби тощо, рівень прозорості й ефективності доступу до інформації буде вищим.

Конвенція вимагає, щоб органи влади **визначали та впроваджували** практичні заходи, направлені на підвищення рівня прозорості та ефективності доступу до інформації. Такі практичні заходи можуть включати низку **різноманітних конкретних механізмів на вибір** органів влади. Їм надається право самостійно вирішувати, які з тих чи інших варіантів вони реалізують на практиці.

Ці варіанти можуть включати:

- перелік нормативних матеріалів, до яких має доступ громадськість, реєстри чи архіви;
- зобов'язання посадових осіб підтримувати громадськість в отриманні інформації відповідно до Конвенції;
- визначення контактних пунктів (контактних осіб) тощо.

Розглянемо можливі варіанти вирішення питання щодо доступу громадськості до екологічної інформації.

Згідно з Орхуською конвенцією, активному розповсюдженню підлягають, як мінімум, наступні види інформації:

- Інформація про стан навколишнього середовища;
- Інформація про аварійні ситуації;
- Інформація про заплановані чи діючі заходи або проекти, які можуть значно вплинути на довкілля;
- Інформація про те, якою екологічною інформацією во-

лодіють відповідні державні органи, і про те, як отримати до неї доступ;

- Законодавство, політичні документи (стратегія, політичні напрями, плани, програми і плани заходів, що стосуються довкілля);

- Поетапні звіти про практичну реалізацію стратегії, політичних напрямів і планів заходів, пов'язаних з навколишнім середовищем;

- Міжнародні договори, конвенції та угоди, а також інші важливі документи з екологічних питань;

- Обґрунтування рішень, що впливають на стан навколишнього середовища й здоров'я населення, і ті пояснювальні матеріали до них, що стосуються роботи з громадськістю;

- Інформація про виконання державних функцій або про надання комунальних послуг у зв'язку з питаннями навколишнього середовища;

- Інформація про продукцію;

- Інформація про викиди забруднювачів та їх перенесення.

Така інформація *належить* державним органам навіть тоді, коли фізично вона знаходиться і зберігається в іншому місці. Ця інформація підлягає періодичному оновленню з метою забезпечення наявності самої останньої і своєчасної інформації, а також *належного потоку* відповідної інформації.

Згідно з положенням Орхуської конвенції, будь-яка людина, незалежно від її громадянства, країни й місця проживання, віку, статі тощо, має право **подати запит** про доступ до екологічної інформації.

Загальні принципи, що регулюють доступ громадськості до екологічної інформації:

- громадськості повинна надаватися вся екологічна інформація, крім тієї, яка належить до винятків з причини конфіденційності або секретності;

- у більшості випадків екологічна інформація повинна надаватися **у тій формі, в якій запитувалась**;
- державні органи повинні забезпечувати отримання інформаційних запитів **тими структурами, яких це стосується** (тобто Орхуський центр має право переадресувати запит до іншої інстанції – СЕС, КНС – і отримати відповідь від неї);
- екологічна інформація повинна надаватися якомога швидше (не пізніше, ніж через місяць);
- державні органи повинні забезпечити, щоб інформація, яка не є винятком, була виділена з конфіденційної та оприлюднена;
- **відмова на запит** про надання інформації повинна надаватися **у письмовому вигляді**.

Отримання екологічної інформації можливе безпосередньо в контактному пункті запиту та одержання інформації (див. далі), по телефону, за допомогою електронної пошти, в письмовій формі.

Для того, щоб написати правильний запит на отримання екологічної інформації, цей запит повинен:

- по можливості подаватися у письмовій формі;
- бути точно і ясно сформульованим, що дозволить легше знайти потрібну вам інформацію;
- описувати запитувану інформацію «у прийнятному вигляді»;
- обмежуватися дійсно необхідною інформацією;
- посилатися на законодавство України, в тому числі на закони, що передбачають право на доступ до інформації. Це потрібно на той випадок, коли ви вважаєте за необхідне нагадати держслужбовцям про ваші права.

Чим точнішим та яснішим буде запит, тим легше буде отримати на нього своєчасну і вичерпну відповідь. Нижче наводимо зразок форми інформаційного запиту (*див. зразок на наступній сторінці*).

ЗРАЗОК

Запит на екологічну інформацію

(назва державного органу, установи, організації, підприємства, суб'єкта підприємницької діяльності, до якого подається запит)

(прізвище, ім'я, по батькові запитувача)

(повна адреса запитувача)

(телефон)

Відповідно до ст. 50 Конституції України прошу надати мені (нам) таку екологічну інформацію:

(вказати конкретно)

Інформацію прошу (просимо) підготувати в такій матеріальній формі: (необхідне підкреслити)

письмовій, електронній, аудіовізуальній, іншій матеріальній формі (вказати, якій)

та:

видати на руки, надати можливість ознайомитися на місці, вислати на адресу: (вказати, як)

(поштовий індекс, населений пункт, вулиця, № будинку, № квартири або офісу, електронна адреса)

Інше

(вказати, як)

У разі неможливості надати інформацію прошу (просимо) у десятиденний термін підготувати письмову аргументовану відповідь, відповідно до ст. 33 Закону України «Про інформацію».

Дата

Підпис

Примітка: Згідно з Орхуською конвенцією, в залежності від складності та форми інформації, державний орган, що дає відповідь на інформаційний запит, може брати платню з особи, що подала запит, за надану інформацію.

Треба зауважити, що можливо виникнення умов, при яких Інформаційний центр може відмовити в наданні екологічної інформації. Це у разі, коли:

- інформаційний центр дійсно не володіє запитуваною інформацією;
- збір і наявність запитуваної інформації не входить до його компетенції;
- розголошення інформації негативно позначиться на законних інтересах інших осіб або об'єктів;
- виникають інтереси, які можуть постраждати у разі її розкриття.

В останньому випадку до такої інформації належить інформація, яка є конфіденційною для внутрішнього діловодства державних органів, міжнародних відносин, оборони чи державної безпеки.

Інформація про викиди і скиди забруднювачів, розміщення відходів і та, що стосується захисту навколишнього середовища, **не може розглядатися як секретна комерційна інформація.**

3.2. Участь громадськості у вирішенні екологічних проблем

Загальні принципи участі громадськості

Захист навколишнього середовища – це процес взаємодії, що вимагає погоджених дій урядових органів, громадських організацій, окремих громадян і підприємців. Саме через це участь у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, відіграє важливу роль. Залучення громадськості в цей процес може бути корисним кожній з цих груп зокрема і суспільству в цілому.

Концепція участі громадськості базується на принципах:

- **Громадськість має право на участь у розробці основних рішень, які будуть впливати на їх життя.** Незалежно від

сектора (рівня), в якому приймаються рішення, цей принцип повинен бути незмінним.

• **Залучення громадськості на початковій стадії, коли є можливість вплинути на рішення.** Залучення громадськості на початковій стадії означає, що громадськість може брати участь у процесі тоді, коли ще можливий вибір будь-якого варіанта, і участь громадськості буде дієвою. Це дозволить уникнути довгих дебатів **після ухвалення** рішення, оскільки є можливість врахувати всі розбіжності. Прийняте таким чином рішення буде схвалене скоріше, якщо процес його ухвалення є відкритим, чесним, відповідальним.

• **Оптимальні терміни залучення громадськості.** Всі етапи процесу прийняття рішень з участю громадськості повинні тривати такий строк, який дозволить забезпечити дієву участь громадськості з урахуванням часу, необхідного:

- для того, щоб громадськість засвоїла базову інформацію;
- для того, щоб громадськість могла звернутися за додатковою інформацією до державних органів;
- для ознайомлення з інформацією, наданою громадськості;
- для підготовки до участі в слуханнях або обговоренні;
- для дієвої участі у всіх зазначених процедурах.

• **Інформування громадськості про можливість її участі.** Інформація про участь громадськості має бути надана в такій формі, щоб з нею ознайомилося якомога більше людей. Існує два офіційних методи інформування громадськості:

- публічне або загальне повідомлення;
- індивідуальне повідомлення.

Повідомлення повинні бути:

- **складені належним чином** – інакше кажучи, повідомлення повинне містити всю інформацію, необхідну для забезпечення ефективної участі;

– своєчасними;

– **ефективними** – інакше кажучи, повідомлення повинне не тільки потрапити до адресата – зацікавленої громадськості, а й бути зрозумілим; при цьому для забезпечення участі мають бути вжиті всі розумно достатні заходи.

• **Можливість надавати коментарі.** Будь-який представник громадськості у рамках процедур участі громадськості має право вносити зауваження, подавати факти, аналітичні дані, знайомити з різноманітними точками зору на певну проблему.

• **Врахування зауважень громадськості.** Державні органи зобов'язані належним чином розглянути зауваження та пропозиції, які надані громадськістю у процесі ухвалення рішення.

Належним чином означає, що державні органи зобов'язані:

- вивчити зауваження і пропозиції;
- відреагувати на ті зауваження і пропозиції або на ті їх елементи, які містять обґрунтовану занепокоєність щодо стану довкілля або здоров'я людей;
- вжити заходів або ухвалити рішення, які усували б причини такого занепокоєння.

Якщо зауважень і пропозицій надійшло небагато, відповіді на них представник органу, що ухвалює рішення, може дати у письмовій формі або усно на зборах громадськості. Однак, якщо кількість зауважень і пропозицій була значною, державні органи повинні проаналізувати їх, розібрати їх за змістом по групах і дати відповідь на них при ухваленні остаточного рішення.

• **Оперативне інформування про ухвалені рішення.** Державні органи зобов'язані інформувати громадськість про ухвалені рішення. Такий обов'язок включає не тільки інформування учасників процедури або зацікавленої громадськості, а й вимагає загального повідомлення/інформування широких

мас населення. Громадськості має бути надано текст рішення, включаючи всі докази і висновки, на яких це рішення ґрунтувалось. На цьому етапі громадськості також повинна бути надана вся необхідна інформація щодо можливостей оскарження рішення, яке ухвалене державним органом.

Процес прийняття рішення стосовно конкретних видів діяльності

Різноманітна виробнича та інша діяльність створює значне навантаження на навколишнє середовище. Природоохоронні органи з метою зменшення цього навантаження розробили ряд стандартів, граничних норм і умов. Вони застосовуються щодо будь-яких видів діяльності, які можуть справляти значний вплив. Якщо передбачається, що вплив буде значним, тоді необхідно виконати процедуру ОВНС (оцінка впливу на навколишнє середовище), тобто на різних етапах проектування розрахувати й обґрунтувати можливий вплив на навколишнє середовище будівництва, що планується, коли ще розглядаються можливі варіанти.

Державний орган вимагає проведення ОВНС при наявності однієї з двох умов:

а) діяльність, що планується, названа в одному або кількох законодавчих актах як така, що не може здійснюватись без виконання ОВНС. Наприклад, перелік таких видів діяльності і об'єктів міститься у Додатку 4 до ДБН А.2.2-1-2003 «Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС) при проектуванні і будівництві підприємств, будівель і споруд»;

б) існують інші достатні підстави або припущення того, що діяльність, яка планується, потенційно може негативно чинити шкідливий вплив на довкілля.

Прикладом діяльності, для здійснення якої необхідне проведення ОВНС, є будівництво об'єкта для захоронення

відходів, будівництво фармацевтичного або акумуляторного заводу та інших об'єктів, що мають великі небезпечні викиди, скиди хімічної або біологічної речовини, розповсюджують неприємні запахи.

В Україні ОВНС регулюється базовим Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», в якому дається визначення екологічних вимог щодо розташування, проектування, будівництва, реконструкції і запуску підприємств, споруд та інших об'єктів (тут передбачено те, що проекти господарської та інших видів діяльності повинні містити матеріали оцінки впливу на навколишнє середовище та здоров'я людей). Саме цими документами керуються відповідні органи при проведенні державної екологічної експертизи об'єктів, а також проектних матеріалів.

У законодавстві України є **певні вимоги** щодо заходів, які повинен вжити інвестор на стадії ОВНС з метою забезпечення участі громадськості. Зокрема, згідно з ДБН 2.2-1-2003, до складу матеріалів розділу ОВНС «Загальні положення» включено п.1.9 «Врахування громадських інтересів...», а в п.1.10. дається перелік даних про врахування громадських інтересів щодо проблем, які вимагають вирішення у зв'язку з будівництвом. Основною вимогою є відображення громадської думки у складі документа ОВНС. Коригування матеріалів ОВНС за результатами громадського обговорення здійснюється за рішенням замовника і генпроектувальника. Мотиви неврахування тих чи інших рішень (за необхідності) передаються заінтересованій громадськості. З іншого боку, громадяни мають можливість провести **громадську екологічну експертизу** – альтернативну офіційній процедуру, ініціаторами якої можуть бути неурядові організації або окремі особи.

Громадська екологічна експертиза проводиться паралельно державній екологічній експертизі (ЕЕ). Однак результати громадської ЕЕ для установ або осіб, які ухвалюють рішення,

мають **тільки дорадчий характер**. В українському законодавстві говориться, що особи, які ухвалюють рішення, **«можуть враховувати»** ці результати, але стаття 6.8 Орхуської конвенції вимагає **«належним чином врахувати»** громадські коментарі або зауваження. Це досить велика різниця, і ці особливості треба враховувати при вирішенні конфліктних питань.

На практиці в Україні повідомленням про процедуру ОВНС є **Заява про екологічні наслідки діяльності**. Це – юридичний документ про суть наслідків і гарантії вжиття заходів, які забезпечать екологічну безпеку на весь період здійснення діяльності, що проектується. Він друкується у місцевій або регіональній пресі, в залежності від масштабів можливого впливу на навколишнє середовище. Документ складають замовник та проектна організація, він являє собою стисле резюме ОВНС, в якому мають бути відображені:

- дані про мету і способи здійснення діяльності, що проектується;
- перелік найвагоміших впливів на стан довкілля, результати їх якісної і кількісної оцінки з урахуванням можливих аварійних ситуацій;
- оцінка екологічних ризиків діяльності, що проектується;
- перелік заходів, що забезпечують нормативний стан довкілля, включаючи систему спостереження та контролю (моніторингу);
- перелік залишкових впливів;
- зобов'язання замовника щодо здійснення проектних завдань згідно з нормами і правилами охорони довкілля і вимогами екологічної безпеки на всіх етапах будівництва та експлуатації об'єктів діяльності, що проектується.

Це зовсім не означає, що окремі представники громадськості не можуть ознайомитися більш детально і з іншою проектною документацією.

Організація участі громадськості у вирішенні екологічних проблем має декілька етапів та стадій. У цій роботі ми не будемо розглядати всі можливі варіанти, зупинимось лише на початковому етапі проведення ОВНС.

Стадія перша – повідомлення.

Згідно із ст. 6.2 Орхуської конвенції громадськість має бути належним чином, своєчасно й ефективно поінформована шляхом громадського повідомлення або в індивідуальному порядку: це означає, що організатор (інвестор) зобов'язаний визначити, який саме спосіб є найбільш прийнятним зверненням до різних зацікавлених груп.

Де шукати повідомлення:

- Місцева газета: звичне місце для публікації оголошень про процес. В Україні публікація оголошень має обов'язковий, а не добровільний характер. В м. Дніпропетровську та області на цей час це газета «Зоря».

- Збори місцевих жителів, залежно від того, чи є це місцевою традицією (як правило, цей спосіб спрацьовує тільки в маленьких населених пунктах і тільки тоді, коли збори місцевих жителів проводяться регулярно).

- Оголошення у місцях масового скупчення людей (наприклад, житловий масив, ринок). (Зокрема, в Україні під час реалізації Регіональним екологічним центром РЕЦ – Київ програми місцевих планів дій з охорони довкілля, в західних областях найбільш ефективним було інформування жителів під час недільних релігійних служб).

В Україні процедури ОВНС вимагають інформування громадськості і забезпечення участі цієї громадськості в процедурі обговорення проектів та процесу будівництва і згідно зі ст. 6.4 Конвенції мають додаткове обґрунтування у національному законодавстві. На практиці це, очевидно, найслабкіше місце у вітчизняній структурі обговорення ОВНС, тому що громадськість залучається реально не на ранньому етапі, не на стадії

вибору альтернатив, а на стадії обґрунтування **вже ухваленого рішення** про початок інвестиційної діяльності, коли варіант уже обрано, а земельна ділянка відведена.

Тому цьому питанню приділяється так багато уваги. При активній роботі Дніпропетровського Орхуського інформаційного центру населення буде поінформоване всіма можливими способами на найбільш ранніх етапах. Участь громадськості в екологічній експертизі може здійснюватися шляхом виступів у засобах масової інформації (газети, радіо, телебачення), подачі письмових зауважень, пропозицій, рекомендацій, а також включення представників громадськості до складу експертних комісій.

У подальшому, при підвищенні активності населення України, після засвоєння зовсім простої істини, що охорона навколишнього середовища, умови, в яких житиме людина, залежать значною мірою від неї самої, тоді можна буде вирішувати за допомогою Орхуського інформаційного центру і більш масштабні завдання, такі як розробка екологічних планів і програм, місцевих планів дій по охороні навколишнього середовища, розробки національного плану дій з гігієни навколишнього середовища та здоров'я, підготовки законів і підзаконних актів, які вже давно вирішуються населенням Західної Європи та в інших країнах.

Як приклад, пробудження громадськості в Дніпропетровську можна навести активну позицію населення селища Ігрени, де завдяки протестам громадськості було закрито звалище твердих побутових відходів.

3.3. Доступ громадськості до правосуддя

Щоб забезпечити право доступу до інформації, участь громадськості у вирішенні питань по охороні навколишнього середовища, а також право на здорове навколишнє середовище,

необхідні потужні механізми правозастосування. Будь-яке право потребує механізму захисту. Останній, у свою чергу, може працювати лише у тому випадку, якщо він **застосовується регулярно**. Позови з питань захисту навколишнього середовища, особливо ті, що стосуються права участі в управлінні країною, нетипові для країн Центральної та Східної Європи, до яких належить і Україна, країн Кавказу та Центральної Азії. Взагалі до судів ми звертаємося з неохотою, лише тоді, коли дійсно «припече».

Однак нині до судів надходить дедалі більше справ, пов'язаних з оскарженням рішень урядових органів. Перевага таких адміністративних справ полягає в тому, що розгляд справи проходить швидше, а пов'язані з ним витрати – менші.

В Україні вже існує певний досвід і практика у цій сфері. Існує в Україні і низка неурядових організацій (НУО), які спеціалізуються в галузі правового захисту екологічних прав громадян та неурядових організацій і які здійснюють правову допомогу громадськості, наприклад, такі як «ЕкоПраво-Київ», «ЕкоПраво-Львів» і «ЕкоПраво-Харків».

По суті, не так уже й важко виграти справу про доступ до інформації. Якщо в країні існує закон, який вимагає надання екологічної інформації, і якщо встановлений строк виконання цієї вимоги, то майже напевно, щоб суд не прийняв рішення на вашу користь. Тим паче, що в Україні такі питання вирішує Закон «Про охорону навколишнього природного середовища».

Крім того, що ви намагаєтесь отримати важливу інформацію, побічний ефект вашого позову може стати навіть важливішим: буде створено **прецедент**, і наступного разу комусь іншому в аналогічній ситуації добитися судового рішення буде простіше. Також через деякий час адміністративний орган приділятиме **більше уваги** відповідям на запити, адже набагато легше надати вам інформацію, ніж потратити безліч часу на судовий розгляд.

В цілому ж існує **три категорії** ситуацій, у яких громадянам чи НУО доцільно вдатися до скарги з посиланням на **статтю 9** Орхуської конвенції, в якій йдеться про таке:

1. Порушення права на доступ до інформації (стаття 9.1):

- інформація надана, проте не є повною і/або не стосується запиту;

- запит про надання інформації відхилено;
- відповідь не надана протягом встановленого строку.

2. Порушення права на участь у процедурах перегляду прийнятих рішень в суді (стаття 9.2):

- **Повідомлення** про процедуру прийняття рішення не надане;

- Засоби повідомлення недостатні для того, щоб воно досягло адресатів зацікавлених сторін;

- Повідомлення видане **на пізній стадії** процедури;

- Повідомлення не містить **необхідного мінімуму інформації**;

- неможливо отримати **детальнішу інформацію** про проект, програму чи план;

- процедура не передбачає **надання коментарів**;

- коментарі **належним чином не враховують** наступне:

- особа, що приймає рішення, не може дати зрозумілого пояснення причин, через які конкретне зауваження не було враховане у прийнятті кінцевого варіанта;

- рішення не оприлюднене;

- оприлюднене рішення не містить логічного обґрунтування.

3. Законодавство про охорону навколишнього середовища не дотримується (стаття 9.3):

- Заперечувати дії чи бездіяльність **приватних осіб**, які порушують законодавство у сфері охорони навколишнього середовища;

• Заперечувати дії чи бездіяльність **державних органів**, які порушують закони у сфері охорони навколишнього середовища.

Стаття 9 Конвенції надає особливого статусу екологічним НУО, визнаючи їхній інтерес у справах про доступ до правосуддя на основі права участі в процесі прийняття рішень і, відповідно, визнаючи процесуальну правоздатність порушувати справи у таких випадках.

Доступ до процедури оскарження звичайно здійснюється шляхом адміністративної скарги до органів, що стоять вище стосовно особи чи організації, яка приймає рішення, а також через суд. Там, де засоби доступу до правосуддя не можуть успішно використовуватися, існують також декілька процедур звернення до міжнародних органів, включаючи передбачений Конвенцією механізм дотримання її положень, і, у деяких випадках, – звернення в Європейський суд з прав людини.

Зазвичай люди ототожнюють доступ до правосуддя з судами та слуханнями. Однак існує декілька інших можливостей оскаржити прийняте рішення.

Серед найпоширеніших – скарги в адміністративному порядку, скарги до омбудсмена і скарги в прокуратуру.

Звернення в суд може вимагати багато часу і часто – значних витрат. Набагато швидшим, простішим та економічнішим способом може стати оскарження неправильного рішення чи процедури у **позасудовому порядку**. Існують **три основні способи** зробити це, хоча їх результативність відрізнятиметься у кожному конкретному випадку і у кожній конкретній країні.

1. Скарга на прийняте рішення в **державний орган вищого рівня**.

2. Скарга на прийняте рішення **омбудсмену**.

3. Скарга **прокуратуру**.

Інститут омбудсменів в Україні (Уповноважений з прав людини) поширений недостатньо, тим паче по екологічних питаннях. Але такі процеси вже проходили у зв'язку з вирі-

шенням питання про порушення прав людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Як приклад, можна навести процес, який відбувся у зв'язку із зверненням громадян з Донецької, Дніпропетровської, Івано-Франківської областей України до Уповноваженого (омбудсмена, призначеного парламентом України) щодо порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. На підставі цього звернення Уповноваженим (омбудсменом) були відкриті **провадження (судочинства) у справах про порушення прав і свобод людини**. В цьому **провадженні** окремо звертається увага **на стан дотримання прав громадян України на екологічну інформацію**:

«...Україна, послідовно реалізуючи проголошене конституційне право кожного на вільний доступ до інформації про стан довкілля, ратифікувала 6 липня 1999 р. Конвенцію про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція). Конвенція передбачає створення і вдосконалення механізмів доступу громадян до інформації, участі їх у прийнятті рішень та доступу до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища. Участь громадян у цих процесах сприятиме підвищенню якості управлінських рішень, що, зрештою, матиме позитивний соціальний та екологічний ефект, а також стане механізмом громадського контролю за дотриманням конституційних прав громадян. Конвенція має позитивно вплинути на співпрацю громадських та державних структур, що є однією з умов розвитку демократичного суспільства. Ратифікація Орхуської конвенції є також свідченням послідовності курсу України на збереження довкілля для нинішнього та майбутніх поколінь відповідно до загальноєвропейських стандартів».

Водночас Уповноважений з прав людини вважає за необхідне зазначити, що «попри прийняття на законодавчому

рівні важливих правових актів (в Україні) має місце вкрай незадовільна робота відповідних відомств щодо роз'яснення екологічних прав громадян та їх гарантій у державі. На жаль, механізм реалізації проголошеного права громадян вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати екологічну інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій розсуд поки що не відпрацьовано. Не налагоджено систематичних публікацій її в офіційних друкованих виданнях, поширення екологічної інформації інформаційними службами державних органів і організацій. Не стали нормою здійснення екологічного моніторингу та підготовка за його наслідками щорічних доповідей про стан навколишнього природного середовища в цілому по Україні та в конкретних регіонах зокрема, з оприлюдненням через засоби масової інформації. Несвоєчасно, а у багатьох випадках зі значним запізненням громадяни України інформуються про природні та техногенні аварії та катастрофи, що спричинили чи загрожують спричинити шкідливі екологічні наслідки. Відповідне правове та організаційне підґрунтя забезпечення права громадян України на вільний доступ до екологічної інформації поки що не створено».

У цій брошурі ми не будемо докладно пояснювати можливі дії громадян при вирішенні та оскарженні питань екологічного напрямку. У більшості випадків це дуже копітка та ювелірна робота. І кожне питання може вирішуватися конкретним, при-
таманим тільки цьому питанню, шляхом.

4. НАПРЯМИ РОБОТИ ОРХУСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ В ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Саме з метою надання допомоги громадськості та НУО в Дніпропетровську за наказом Міністерства охорони навколиш-

нього середовища України та наказом начальника Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Дніпропетровській області на базі Дніпропетровської обласної організації Українського товариства охорони природи створено Орхуський інформаційний центр у Дніпропетровській області.

Метою створення Центру є сприяння доступу громадськості до екологічної інформації та залучення її до обговорення й прийняття екологічно важливих рішень, обговорення та підготовки законів і підзаконних актів, допомога громадськості при вирішенні конфліктних екологічних питань, підвищення рівня екологічної освіти громадськості.

Завдання Центру

- Надання екологічної інформації відвідувачам Центру про екологічну ситуацію, законодавчі та нормативні матеріали екологічного напрямку;
- Просвітницька діяльність щодо Орхуської конвенції, актуальних екологічних проблем та можливих шляхів їх вирішення;
- Підготовка та оприлюднення на веб-порталі Мінприроди України та в ЗМІ інформації щодо проведення заходів з екологічної тематики (конференцій, семінарів, зборів, засідань громадської ради організацій природоохоронного спрямування в Дніпропетровській області тощо);
- Формування бібліотеки законодавчих та нормативних матеріалів екологічного напрямку, екологічної літератури щодо поліпшення стану навколишнього середовища;
- Консультативна діяльність для громадських організацій та окремих громадян з екологічних питань;
- Сприяння розвитку громадського екологічного руху в Дніпропетровському регіоні та інші.

Центр працює з відвідувачами в робочі дні щоденно з 11 до 16 години (перерва з 13.00 до 14.00) і проводить інфор-

маційно-просвітницькі та консультативні заходи відповідно до плану роботи.

Адреса Центру: 49094, м. Дніпропетровськ, вул. Набережна Перемоги, 38, Будинок природи, Орхуський центр.

Терміни, визначення та скорочення

Адміністративно-територіальними одиницями є область, район, місто, район у місті, селище, село.

Генетичний фонд – сукупність всіх особин, що зберігають і передають у спадщину генетичну інформацію нащадкам, являє собою **генетичний фонд, або генофонд**. Наприклад, генетичний фонд України – це населення держави.

ГЕУ – громадське екологічне управління.

Державний орган означає:

а) урядовий орган на національному, регіональному та іншому рівнях;

б) фізичні, чи юридичні особи, які виконують **державні** адміністративні функції згідно з національним законодавством, включаючи конкретні обов'язки, види діяльності та послуги, що мають відношення до навколишнього середовища;

в) будь-які інші фізичні або юридичні особи, на які покладено виконання державних обов'язків чи функцій, або які надають населенню послуги, що мають відношення до навколишнього середовища, під наглядом органа або особи, зазначених вище в підпунктах а) чи б);

Екологічний фактор – це будь-який елемент навколишнього середовища, здатний робити прямий або непрямий вплив на живий організм хоча б на одному з етапів його індивідуального розвитку, або будь-яка умова середовища, на яку організм відповідає пристосувальними реакціями. Наприклад,

забруднювачі повітря, води, шум, температура, кліматичні умови та інше.

Країни ЦСЄ – країни Центрально-Східної Європи, до яких входять Україна, Білорусь, країни Кавказу та Середньої Азії.

НУО – неурядова (громадська) організація.

Омбудсмен – правозахисник, уповноважений з прав людини, який представляє інтереси народу перед державними установами.

Сторона – означає Договірні сторони цієї Конвенції, тобто це, з однієї сторони, **державний орган**, а з другої – **громадськість** або **зацікавлена громадськість**.

Територіальна громада – це громадяни України, об'єднані постійним проживанням у межах самостійних адміністративно-територіальних одиниць.

Наукове видання
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ – НА ЗАХИСТ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

**Інформаційний посібник
з екологічних питань для учасників
науково-практичної конференції
та екологічної громадськості і громадян**

Українською мовою

Редактор Г. П. Калиниченко
Технічний редактор Н. В. Тунік
Коректор Н. О. Єлісеєва
Комп'ютерна верстка В. В. Суглобової

Здано на складання 17.06.2010. Підписано до друку з оригінал-макета 16.09.2010.
Формат 84х108^{1/32}. Папір офсетний. Гарнітура Times. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 4,26.
Ум. фарбовідб. 4,58. Обл.-вид. арк. 3,87. Наклад 500 прим. Вид. № 332. Зам. № .

Видавничо-творчий центр «Гамалія»,
49050, м. Дніпропетровськ, вул. Лізи Чайкіної, 9.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи.
Серія ДК № 414 від 11.04.2001 р.

Віддруковано ФОП Лопатніков С. Г.
49000, м. Дніпропетровськ, вул. Леніна, 41, кім. 122.
Свідоцтво про Державну реєстрацію Серія В01 № 547146 від 28.11.2002 р.

ISBN 978-966-467-098-9